

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2017 metai

1

LI

Vilnius 2017

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2017

1

Vilnius 2017

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2017

1

Vilnius 2017

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznaneje

Zigmantas KIAUPA

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)

Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milervilio universitetas

Joachim TAUBER

Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ARCHYVŲ SAUGYKLOSE

INGRIDA PAJEDAITĖ

JUOZAS GIRDVAINIS IR JO „LIETUVIŲ KULTŪROS ISTORIJS MEDŽIAGA“

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos (toliau – LMAVB) Rankraščių skyriuje 1999 m. buvo įsteigtas Juozo Girdvainio (1906–1972) fondas (f. 221). Kitų šioje bibliotekoje saugomų asmeninių rankraščių rinkinių kontekste jis laikytinas išskirtiniu: palyginti nedidelės apimties (192 archyvinės bylos), visi jame esantys dokumentai – ne dovanoti bibliotekai, o pirkti, jo sudarytojas beveik nežinomas akademinėi bendruomenei. Medžiagos apie patį J. Girdvainį, išskyrus keletą jo ranka rašytų tekstų ir jam adresuotų laiškų, čia beveik nėra, taigi, šis rinkinys negali būti traktuojamas kaip tradicinis asmens archyvas – istoriškai organiškai susiformavusi konkretaus asmens gyvenimą, veiklą, asmenybę ir jo aplinką atskleidžiančių dokumentų visuma. Tai yra kryptingai per ilgą laiką J. Girdvainio sukaupta Lietuvos mokslo, kultūros ir visuomenės veikėjų autobiografinių tekstų bei juos papildančių dokumentų kolekcija, kurią jos kūrėjas įvardijo „Lietuvių kultūros istorijos medžiaga“.

Kolekcija, kaip ir buvo tikėtasi ją įsigyjant, sulaukė nemažo tyrėjų susidomėjimo. Apžvelgdama LMAVB saugomus rankraštinius egodokumentus (dienoraščius, autobiografijas, atsiminimus, laiškus), savo straipsnyje ją trumpai pristatė Rima Cicėnienė¹. Eglė Paškevičiūtė-Kundrotienė 2014 m. išleistoje bibliografijos rodyklėje „Lietuvių mokslo draugijos paveldas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje“ suregistravo

¹ R. Cicėnienė, Egodokumentai Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių fonduose, *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*, sud. A. Pacevičius, Vilnius, 2013, p. 190.

su šia draugija susijusius kolekcijos dokumentus². Pavieniai rankraščiai cituojami įvairiuose straipsniuose, publikuojami, eksponuojami parodose³. Kolekcijos kūrėjo J. Girdvainio asmenybe domėtasi kur kas mažiau. Jo biogramos nerasime nė vienoje enciklopedijoje ar biografijų žinyne. Gal todėl kai kurie autoriai savo tyrimuose jį įvardija ne tuo vardu⁴ arba teigia jo pavardę esant slapyvardžiu⁵. Lietuviškoje spaudoje tarpukariu pasirodė pora J. Girdvainiui skirtų informacinių straipsnių, kuriuose jis pristatomas kaip Lietuvos kariuomenės puskarininkis ir aistringas bibliofilas⁶. 1972 m. balandį dienraštyje „Tiesa“ paskelbtas trumpas nekrologas, bendrais bruožais atskleidžiantis jo laikyseną, gyvenimo ir karjeros vingius sovietmečiu⁷. Rašydamas knygą apie iškilųjį aušrininką Joną Šliūpą (1861–1944), J. Girdvainį prisiminė literatūros tyrinėtojas, rašytojas Julius Būtėnas⁸. Pristatydama aptariamą kolekciją saugomus dailininko, kultūros paveldo puoselėtojo ir tyrinėtojo Vlado Drėmos (1910–1995) dokumentus, J. Girdvainio gyvenimą ir darbus prieš keletą metų trumpai apžvelgė šių eilučių autorė⁹. Naujų duomenų pateikė laikraščio „Savanoris“ vyriausiasis redaktorius Vytautas Voveris¹⁰. Vis dėlto ko-

² *Lietuvių mokslo draugijos paveldas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje: bibliografijos rodyklė*, sud. E. Paškevičiūtė-Kundrotienė, Vilnius, 2014, p. 61–100.

³ J. Marcinkevičius, Lituanikos paieškos Rytų Prūsijoje ir Klaipėdos krašte po Antrojo pasaulinio karo, *Knygotyra*, t. 36, 2000, p. 184–194; R. Cicėnienė, Vladas Drėma – LDK rankraščių ir spausdintų knygų meno tyrinėtojas, *Kultūros barai*, 2010, nr. 12, p. 79–83; R. Šperskienė, Kultūros istorikui, bibliografui Vladiui Abramavičiui – 100, *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2007/2008*, Vilnius, 2011, p. 133–136; I. Pajedaitė, Nauji Vlado Drėmos gyvenimo ir veiklos šaltiniai, ten pat, p. 101–105. V. Drėmos ir P. Pakarklio autobiografiniai tekstai eksponuoti Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje (toliau – LMAVB) surengtose jų jubiliejinėse parodose „Pažįstamas ir nepažįstamas Vladas Drėma“ (2010) ir „...Bet darbai kalbės...“ (2012), ištraukos publikuotos: V. Drėma, *Autobiografija*, publikaciją parengė I. Pajedaitė, ten pat, p. 106–117; [V. Drėma], *Papildymai prie autobiografijos*, publikaciją parengė I. Pajedaitė, ten pat, p. 118–120; J. Marcinkevičius, Povilas Pakarklis apie lituanikos paieškas 1945–1948 metais Rytų Prūsijoje ir Klaipėdos krašte, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2012 metai 2, 2013, p. 149–151.

⁴ Remigijaus Misiūno studijoje J. Girdvainis vadinamas Jonu. Žr. R. Misiūnas, *Informacinių kovų kryžkelėse: JAV lietuvių informacinės kovos XIX a. pabaigoje – 1922 m.*, Vilnius, 2004, p. 14.

⁵ Pavyzdžiui, išeivijos istorikai Juozas Jakštas ir Vanda Daugirdaitė-Sruogienė; žr.: J. Jakštas, *Dr. Jonas Šliūpas, jo raštai ir tautinė veikla*, Šiauliai, 1996, p. 14 (pirmoji laida 1979); V. Daugirdaitė-Sruogienė, Aušros gdynės dukra Eglė. Liudvika Malinauskaitė-Šliūpienė, 1864. II. 4–1928. IV. 7: biografijos nuotrupos, *Lietuvių tautos praeitis*, t. 8, kn. 2 (30), Chicago, 1985, p. 86. Į tikrovės neatitinkančius jų teiginius bene pirmasis dėmesį atkreipė Julius Būtėnas; žr.: J. Būtėnas, *Aušrininkas dr. Jonas Šliūpas*, Vilnius, 2004, p. 9.

⁶ Puskarininkis – knygos mylėtojas. (Iš karių gyvenimo), *Trimitas*, Kaunas, 1937, vas. 24 (nr. 8), p. 186; Gerulaitis, Karys – lietuviškos knygos mylėtojas, *Karys*, 1937, vas. 25 (nr. 9), p. 258.

⁷ Juozas Girdvainis: [nekrologas], *Tiesa*, 1972, bal. 2 (nr. 78), p. 3.

⁸ J. Būtėnas, *min. veik.*, p. 8–9.

⁹ I. Pajedaitė, Nauji Vlado Drėmos gyvenimo ir veiklos šaltiniai, p. 101–105.

¹⁰ V. Voveris, Toli nuo Lietuvos, *Savanoris*, 2012, sausio 26 (nr. 1), p. 6; V. Voveris, Ryšių bataliono puskarininkiai, ten pat, gruod. 20 (nr. 12), p. 6.

lekcininko biografijoje, kaip ir jo suformuotos kolekcijos istorijoje, dar esama nemažai baltų dėmių, tad pravartu prie jų sugrįžti, pasitelkus dar nepakankamai ištirtus šaltinius.

J. Girdvainio rankraštinis palikimas yra išsibarstęs įvairiose Lietuvos atminties institucijose. Šiame tyrime naudoti jo dokumentai, saugomi Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo (toliau – LNB) ir Vilniaus universiteto bibliotekose (toliau – VUB) bei LMAVB. Didžiausia J. Girdvainio biografinių šaltinių santalka yra pastarojoje institucijoje. Jie saugomi kolekcininko vardu pavadintame fonde (f. 221), Kauno universiteto bibliotekos įvairių dokumentų rinkinyje (f. 12) bei Juozo Oto Širvydo, Vaclovo Biržiškos, Eduardo Volterio asmeniniuose archyvuose (f. 145, f. 163, f. 154), kurie, beje, čia pateko taip pat iš minėtosios Kauno bibliotekos XX a. viduryje. E. Volterio fonde yra J. Girdvainio 1937–1938 m. dienoraštis (f. 154, b. 191), asmeninės korespondencijos rinkinys (f. 154, b. 185), kelios dešimtys 1931–1936 m. jam rašytų E. Volterio atvirlaiškių ir laiškų (f. 154, b. 168–170), Vydūno (Vilhelmas Storostas, 1868–1953) ir E. Volterio biografijų rankraščiai (f. 154, b. 27, 199), medžiaga Amerikos lietuvių kultūros istorijai (f. 154, b. 193). J. Girdvainiui priskirtas ir straipsnis apie didžiąją Lietuvos kunigaikštienę Birutę „Neužmirškime ir Birutės“, tačiau, sprendžiant iš rašysenos, tai tikrai nėra jo kūrinys (f. 154, b. 31). Tarp V. Biržiškos rankraščių saugomas 1934 m. jam atsiųstas J. Girdvainio laiškas (f. 163, b. 369). Į J. O. Širvydo fondą pateko trys Romualdo Adžgausko (*1883) ir Andriaus L. Graičiūno (1870–1952) 1937 m. bibliofilui rašyti laiškai (f. 145, b. 29). Kauno universiteto bibliotekos įvairių dokumentų rinkinyje yra keletas Mažosios Lietuvos visuomenės veikėjo, spaustuvininko Martyno Jankaus (1858–1946), Vydūno, knygnešio, spaudos darbuotojo Prano Kriaučiūno (1866–1940) J. Girdvainiui adresuotų 1931, 1939 m. laiškų (f. 12, b. 621, 310). VUB Rankraščių skyriuje saugomas J. Girdvainio parengtas „Amerikos lietuvių tautinio darbo veikėjų sąrašas“ (f. 1, b. D1174), rankraštis „Amerikos lietuvių kultūros istorijos medžiaga“ (f. 1, b. D1171–D1173, D1175), bibliofilo 1949 m. gruodžio 12 d. pareiškimas VUB direktoriui Levui Vladimirovui dėl jo turėtų knygų, karo metais patekusių į šią instituciją, grąžinimo (f. 47, b. MB2-33) bei keletas kitų dokumentų. LNB Retų knygų ir rankraščių skyriuje galima aptikti pavienių J. Girdvainio siųstų ir gautų laiškų (f. 7, b. 225; f. 63, b. 172; f. 205, b. 804) bei jam dedikuotų tekstų (f. 205, b. 802, 803). Ši medžiaga leidžia nupiešti detalesnę kolekcininko portretą, o sykiu ir atskleisti čia pristatomos jo kolekcijos genezę.

J. Girdvainio biografijos metmenys

J. Girdvainis gimė 1906 m. rugpjūčio 1 d. Žlibinų kaime, Plungės valsčiuje, Telšių apskrityje, dvaro kumečio šeimoje. Sprendžiant iš jo amžininkų užuominų, yra mokėsis

gimnazijoje, tačiau jos nebaigė¹¹. Paties J. Girdvainio žodžiais tariant, mokyklos jis nelankęs „beveik jokios“, o visą išsilavinimą ir žinias įgijęs iš knygų¹². 1927 m. gegužės 1 d. buvo pašauktas į Lietuvos kariuomenę. Atlikęs privalomąją karinę tarnybą, į gimtinę negrįžo, įsikūrė Kaune, Šančiuose. Nuo 1928 m. spalio 31 d. tarnavo liktiniu puskarininkiu Ryšių batalione, ėjo technikos sandėlio ūkvedžio pareigas¹³. Netrukus vedė, su žmona Ona (Visockaitė-Girdvainienė, 1911–?) susilaukė sūnaus Arvydo, o 1938 m. balandžio 7 d. – ir dukters Inos¹⁴. Kiekvieną laisvesnę minutę skyrė savišvietai ir bemaž visas namų erdves nepastebimai „užkariavusioms“ knygoms. 1937 m. duomenimis, J. Girdvainio bibliotekoje buvo iki 2 tūkst. įvairių leidinių ir rankraščių, ji buvo vertinama 15–20 tūkst. litų¹⁵. „Jo asmeninė biblioteka, – prisimena Jonas Petronis, kartu su juo tarnavęs Ryšių batalione, – buvo turtingesnė net už bataliono biblioteką. J. Girdvainis pažinojo daugelį Vytauto Didžiojo universiteto humanitarų profesorių ir docentų. Jo bibliotekoje teko matyti Balio Sruogos, Vlado Dubo, Levo Karsavino, Mykolo ir Vaclovo Biržiškų, Augustino Janulaičio akademinių darbų, Liudo Dovydeno, Antano Vaičiulaičio, Vaižganto knygų su dedikacijomis ir autografais. Daug vietos J. Girdvainio lentynose užėmė J. Šliūpas: čia buvo surinktos visos jo knygos ir brošiūros, globojama dalis jo archyvo.“¹⁶ Kiti amžininkai nurodo J. Girdvainį turėjus dar ir pilną „Aušros“ komplektą, kuris buvęs gražiai įrištas ir sudarė 4 knygas, nemažai tautos patriarcho Jono Basanavičiaus laiškų, nuotraukų, laikraščių bei žurnalų su jo tekstais, Lietuvių mokslo draugijos išleistų leidinių, daug kitos „mūsų tautai brangios istorinės medžiagos“¹⁷.

Remiantis šiais liudijimais ir kitais išlikusiais šaltiniais, galima teigti, kad J. Girdvainio bibliotekoje dominavo lietuviški spaudiniai. Jis kaupė retas XIX a. – XX a. pradžios lietuvių autorių, daugiausia aušrininkų, išeivių knygas, periodinius leidinius, taip pat tarpukariu išleistus žymesnių kultūros ir mokslo veikėjų autografuotus darbus, biografinę ir vaizdinę medžiagą. Pasitaikius progai, įsigydavo ir retų kitakalbių (lenkų, rusų, vokiečių, lotynų, latvių, anglų k.) leidinių, ypač jei jie buvo susiję su Lietuvos istorija, bibliofilija ir / arba turėjo didelę estetinę, praktinę vertę. Pavyzdžiui, savo bibliotekoje norėjo turėti daugiatomę Teodoro Narbuto Lietuvių tautos istoriją *Dzieje narodu litewskiego* (t. 1–9, 1835–1841) lenkų kalba, garsųjį Gustavo Adolfo Ericcho Bogengo (1881–1960) bibliofilijos istorijos veikalą *Die grossen Bibliophilen* („Didieji bibliofi-

¹¹ Gerulaitis, min. veik., p. 258.

¹² *LMAVB Rankraščių skyrius* (toliau – *RS*), f. 163, b. 369, l. 1v.

¹³ Gerulaitis, min. veik., p. 258.

¹⁴ *LMAVB RS*, f. 154, b. 191, I sąs., l. 18r–18v.

¹⁵ Puskarininkis – knygos mylėtojas, p. 186; Gerulaitis, min. veik., p. 258.

¹⁶ Cituojama iš: V. V o v e r i s, Ryšių bataliono puskarininkiai, p. 6.

¹⁷ Puskarininkis – knygos mylėtojas, p. 186; Gerulaitis, min. veik., p. 258.

lai“, t. 1–3, 1922), rusų bibliofilų žurnalą *Русский библиофил* („Rusų bibliofilas“)¹⁸ ir kt. Neslepiamą J. Girdvainio susižavėjimą pastaruoju žurnalu išduoda dienoraštyje užrašyta pastaba: „Leidiny s liuksusinis, su daug retų ir gražių iliustracijų ant atskirų lapų. Dabar jis bibliografinė retenybė.“¹⁹ Dar vieną J. Girdvainio bibliotekos klodą sudarė marksizmo-leninizmo klasikų raštai ir kita, jo žodžiais tariant, „komunistinės krypties“ lektūra²⁰ (tuomet drausta cenzūros), be kita ko, daug pasakanti ir apie jos savininko politines pažiūras.

Leidinius J. Girdvainis įgydavo įvairiais būdais iš skirtingų komplektavimo šaltinių. Nekyla abejonių, kad jis nuolat lankydavosi visose svarbiausiose knygų prekyvietėse Kaune, tačiau jo paieškos neapsiribojo vien tik laikinąja sostine. J. Girdvainis susirašinėjo su nemažu būriu kūrėjų, spaudos darbuotojų, visuomenininkų, gyvenusių atokiausiose Lietuvos vietovėse ar už šalies ribų, ir jų visų prašė atsiųsti savo kūrybos pavyzdžių, suteikti biografinių žinių, bibliografinės informacijos. Rasdavosi tokių autorių, kaip, pavyzdžiui, prozininkas Justinas Piliponis (1907–1947), kurie savo autografuotus kūrinius J. Girdvainiui patys pristatydavo į namus, kiti perduodavo per pažįstamus, siųsdavo paštu, kviesdavosi į svečius, sudarydami galimybę pageidaujamą literatūrą atsirinkti pačiam²¹. Nemažai leidinių J. Girdvainis atsisiuntė iš už Atlanto. Įrašai dienoraštyje rodo, kad jis nesitenkino smulkiomis atskirų korespondentų perlaidomis, organizavo ir didelių siuntų gabenimą į Lietuvą. Vieną tokių – iš viso 37 leidinius, pagal sąrašą surinktus Bruklino Domininko M. Šolomsko (1896–1976), 1938 m. birželio 13 d. J. Girdvainis atsiėmė Kauno geležinkelio stoties bagažo skyriuje. Ją pervežant talkino aktyvus išeivijos veikėjas, kelionių organizatorius, bendrovės „Lietuvių spauda“ pirmininkas, „Vienybės“ leidėjas Albinas Trečiokas (1893–1980) ir žurnalistas, visuomenininkas Jonas Krūzė (Kružintaitis, 1901–?)²². Būta atvejų, kai užsienyje įgyta literatūra bibliofilo taip ir nepasiekdavo. Dėl pradingusių leidinių jam ne kartą teko kreiptis į muitinę ir policiją²³.

Sukaupų vertybių J. Girdvainis nesistengė slėpti, kaip kartais elgiasi kolekcininkai, nuo visuomenės akių. 1935 m. keletą retų Amerikos lietuvių leidinių jis sutiko paskolinti Draugijos užsienio lietuviams remti organizuojamai parodai²⁴. 1937 m. vasarį dalį savo vertybių jis pristatė J. Basanavičiaus 10-osioms mirties metinėms paminėti skirtoje

¹⁸ *LMAVB RS*, f. 154, b. 191, I sąs., l. 12r, 33r, 34v.

¹⁹ Ten pat, l. 34v.

²⁰ Ten pat, l. 36r; II sąs., l. 10r–13r.

²¹ Ten pat, b. 185, l. 9r, 42r, 44r, 46r, 48r, 62v; b. 191, I sąs., l. 9r, 17r; f. 12, b. 621, l. 5r.

²² Ten pat, b. 191, II sąs., l. 10r, 12r–13r, 15v.

²³ Ten pat, b. 185, l. 14r–16r.

²⁴ Ten pat, l. 8r.

parodoje (veikė 1937 m. vasario 15–21 d. Ryšių bataliono bibliotekos skaitykloje)²⁵. Planavo surengti J. Šliūpo darbų parodėlę kariams²⁶.

Gyvendamas tarp knygų, bendraudamas su išsilavinusiais, ambicingais, daug nuveikusiais žmonėmis, J. Girdvainis ir pats pasijuto galįs imtis kūrybinės, leidybinės veiklos, pasišventė, amžininko Gerulaičio žodžiais tariant, „lietuviškos kultūros, meno bei istorijos darbu“²⁷. 1934 m. pasirodė jo sumanytas ir sudarytas leidinys „Aušrininkas Jonas Šliūpas: medžiaga jo biografijai ir Lietuvos kultūros istorijai“²⁸, kuriame paskelbti aktualumo iki šiol nepraradę knygnešio, spaudos darbuotojo Juozo Oto Širvydo (1875–1935), rašytojo, vertėjo Karolio Račkausko-Vairo (1882–1970) atsiminimai apie J. Šliūpą ir jo paties autobiografiniai tekstai, apimantys 1884–1933 m. laikotarpį²⁹. Be minėtų publikacijų, knygoje yra ir keletas nedidelės apimties J. Girdvainio tekstų: pradžioje įdėtas „Redaktoriaus žodis“ (datuotas 1933 m. lapkričio 29 d.), gale – „Bai-giamosios pastabos“, 1918–1933 m. išleistų J. Šliūpo knygų sąrašas, turinys ir kreipimasis į tautiečius „Padėkime žymiausiam Prūsų Lietuvių veikėjui dr. Vydūnui Tilžėje“, raginantis paremti finansinius nepriteklius kentusį filosofą. Autoriniai tekstai pasirašyti pavarde su dviem inicialais: J. V. Girdvainis. Paprasčiausia būtų galvoti, kad raidė „V“ yra tėvavardžio arba antrojo vardo trumpinys, tačiau literatūros tyrinėtojas, rašytojas J. Būtėnas pateikia visai kitokį, netikėtą, veikiausiai iš paties J. Girdvainio lūpų išgirstą paaiškinimą – tai esanti jau minėto Vydūno, kurio idėjų sklaida ir raštų platinimu J. Girdvainis, negailėdamas jėgų, rūpinosi, slapyvardžio pirmoji raidė³⁰. Knygos apimtis – 116 [+1, II] puslapių, ji neilustruota, išleista 1250 egzempliorių tiražu (pirmieji 50 – numeruoti). Ją išspausdino bankrutuojanti J. Šliūpo spaustuvė Šiauliuose „Titnagas“. Leidinio tikslas, pasak sudarytojo, – „...registruoti faktus, reikšmingus Dr. Jono Šliūpo biografijai ir Lietuvos kultūros istorijai“³¹. Knygos autorių nuostatas ir istoriografinį kontekstą bene taikliausiai nusako J. O. Širvydo žodžiai atsiminimų įžangoje: „Aš ypatingai esu linkęs manyti, kad pas mus savų didvyrių biografijų laukas labai apleistas, o jis yra tautos auklėjime be galo didelis veiksnys. Neskaitant mokyklų vadovėliuose trumpų biografinių vaizdelių, mes neturime tam tikrai paruoštų biografijų visos eilės

²⁵ Gerulaitis, min. veik., p. 258.

²⁶ LMAVB RS, f. 154, b. 185, l. 62v.

²⁷ Gerulaitis, min. veik., p. 258.

²⁸ *Aušrininkas Jonas Šliūpas: medžiaga jo biografijai ir Lietuvos kultūros istorijai*, red. J. V. Girdvainis, atsiminimus parašė: D-ras J. Šliūpas, J. O. Širvydas ir V. K. Račkauskas – Karolis Vairas, Kaunas, 1934.

²⁹ Knygoje publikuotus tekstus tyrė Vaidas Šeferis, Gitana Vanagaitė ir kt.; žr.: V. Šeferis, Tautinė tapatybė lietuvių biografijose (Jonas Basanavičius, Jonas Šliūpas, Vincas Kudirka), *Literatūra*, t. 48 (5), 2006, p. 45–76; G. Vanagaitė, Jono Šliūpo autobiografijos, *Žmogus ir Žodis*, t. 11, nr. 2, 2009, p. 23–28.

³⁰ J. Būtėnas, min. veik., p. 9

³¹ *Aušrininkas Jonas Šliūpas: medžiaga jo biografijai ir Lietuvos kultūros istorijai*, p. 5–6.

mūsų didžiųjų kultūrnešių – Daukanto, Valančiaus, Basanavičiaus, Šliūpo, Vištaliaus, Kudirkos, Būgos, Jablonskio ir kt.³²

Yra pagrindo galvoti, kad knyga buvo sumanyta kaip dovana dėl radikalių idėjų į užribį nustumtam iškiliamam aušrininkui jo 70-ies metų jubiliejaus (1931 m. kovo 7 d.) proga, tačiau jos nesusipėta parengti laiku. Apie šią sukaktį J. Girdvainis užsiminė pratar-mėje, liūdnai konstatuodamas, kad ji nebuvo deramai paminėta: „Mūsų periodinė spauda, lyg susitarusi tylėjo. Ir tik vienas-antras laikraštis teišdrįso trumpu straipsneliu priminti, kuo Jonas Šliūpas yra Lietuvai ir lietuviams. Mes mokame garbinti tik mirusius! Tai skaudus mūsų tautos tragizmas!“³³

Stebina tai, kad praėjus vos keleriems metams nuo knygos pasirodymo, minint 75-ąsias aušrininko gimimo metines, situacija jau buvo pasikeitusi iš esmės. 1936 m. kovo 14 d. „Lietuvos aide“ J. Šliūpas išspausdinto padėką visiems, jį pagerbusiems šia proga, kurioje džiaugėsi, o kartu ir stebėjosi kariuomenės savanorių kūrėjų organizaci-jos suruoštomis išskilmėmis, „lyg kokiam Voltaire’ui“ (įdomu, kad šį prancūzų mąstytoją knygoje minėjo ir J. Girdvainis), apdovanojimais, dovanų ir garbingų adresų gausa: „Ir iš tiesų, tai buvo jubiliejus. Ne tik valdžios aukšti atstovai malonėjo dalyvauti ir mane apdovanoti Gedimino ordinu, ne tik iš Almae Matris profesūros išgirdau nuoširdų ir bran-gintiną įvertinimą mano silpnų darbelių, o karštų troškimų, bet ir visokios draugijos ir sąjungos ir korporacijos – apie 40 – nepaskundėjo man tarti malonių sveikinimų; nepa-miršo net ir buvusieji mano mokiniai pareikšti savo pagarbą. Ir šiaip daug atskirų asmenų su meile ir nuoširdumu atsinešė į mano apaštalavimą.“³⁴

Tai buvo pirmas ir paskutinis taip iškilmingai paminėtas J. Šliūpo jubiliejus dar jam esant gyvam, tad savaimė peršasi mintis, kad tai nemažas J. Girdvainio bei su juo ben-dradarbiavusių memuaristų nuopelnas. Juolab kad išspausdinus knygą J. Šliūpo biogra-finės medžiagos kaupimo ir viešinimo darbai nesustojo. Leidinio pabaigoje J. Girdvainis prasitarė rengiantis spaudai dar vieną veikalą – „Dr. J. Šliūpo bibliografiją“, kurioje ketino pateikti „pilną jo raštų ir straipsnių, spausdintų periodikoje, sąrašą“³⁵. Apie tai, kad su J. Šliūpu susijusi informacija buvo renkama ir toliau, galima spręsti pasklai-džius J. Girdvainio dienoraštį³⁶ ir LMAVB Retų spaudinių skyriuje saugomą asmeninį jo knygos egzempliorių³⁷, kuriame šalia spausdinto teksto yra įrišta nemažai tuščių lapų

³² Ten pat, p. 45.

³³ Ten pat, p. 5.

³⁴ J. Šliūpas, Dr. J. Šliūpo padėka, *Lietuvos aidas*, 1936, kovo 14 d., nr. 120 (2736), p. 3.

³⁵ *Aušrininkas Jonas Šliūpas: medžiaga jo biografijai ir Lietuvos kultūros istorijai*, p. 114.

³⁶ *LMAVB RS*, f. 154, b. 191, II sąs., l. 19r–26v.

³⁷ *Aušrininkas Jonas Šliūpas: medžiaga jo biografijai ir Lietuvos kultūros istorijai*. Leidinys saugomas LMAVB Retų spaudinių skyriuje (LK-20/1166).

papildymams ir pastaboms. Kai kuriuose iš jų esama įklijuotų spaudos iškarpu, aušrininko laiškų nuorašų ir kitos medžiagos.

Rengdamas spaudai pirmąją savo knygą, J. Girdvainis nesiekė pragmatinių tikslų, tačiau netiesioginės naudos, jai pasirodžius, visgi turėjo. Ši knyga tapo jo vizitine kortele, užmezgant kontaktus su intelektualais, o išaukęs žinomumas atvėrė naujų galimybių plėtojant leidybinę veiklą. 1934 m. balandžio 18 d. Vytauto Didžiojo universiteto profesoriumi V. Biržiškai rašytame laiške Girdvainis atskleidė ketinantį parengti ir išleisti dar tris panašaus pobūdžio leidinius: apie J. O. Širvydą, publicistą, knygnešį Juozą Adomaitį-Šerną (1859–1922) ir poetą, vertėją, publicistą, aušrininką Andrių Joną Vištelį-Višteliauską (Vištalius, Lietuvis, 1837–1912). Rašė, kad medžiagą susirinkti sugebės ir pats, tačiau jam reikėtų „rimto patarėjo ir vadovo tam darbui“, prašė profesorių juo būti³⁸. Kaip į tokį prašymą sureagavo V. Biržiška, kol kas neaišku, tačiau minėtame laiške deklaruotus sumanymus J. Girdvainis po truputį pradėjo įgyvendinti. Sprendžiant iš įrašų dienoraštyje ir kitų šaltinių, pirmiausia ėmėsi rengti J. O. Širvydai skirtą knygą. Šiuo klausimu J. Girdvainis nuolatos kontaktavo su juo pačiu, o jam mirus 1935 m., – su našle Katre Širvydiene ir į JAV emigravusiu sūnumi Vytautu³⁹. Knygnešys ir jo žmona buvo įkalbinėjami rašyti memuarus⁴⁰. Pats J. Girdvainis tyrinėjo J. O. Širvydo archyvinį palikimą⁴¹. Be to, laiškais susisiekė su Vytauto Didžiojo universiteto profesoriais Augustinu Janulaičiu (1878–1950) ir Albinu Rimka (1886–1944), vargonininku, knygnešiu Juozu Zauka (1862–1943), teisininku, politiku, publicistu, leidėju Martynu Yču (1885–1941) ir visu būriu J. O. Širvydą pažinusių išeivijos veikėjų, tiek grįžusių į nepriklausomą Lietuvą, tiek pasilikusių Amerikoje, prašydamas parašyti atsiminimus ar suteikti aktualios informacijos. Tarp jų – gydytojas, numizmatas Aleksandras Mykolas Račkus (1893–1965), kunigai Nikodemas Petkus (1866–?) ir Fabijonas Kemėšis (1880–1954), knygnešys, spaudos darbuotojas Vincas Šlekys-Stagaras (1870–1946), Romualdas Adžgauskas (*1883), Antanas Ramanauskas ir kt.⁴² Siekiant sukaupti knygos leidybai būtinų finansinių išteklių, išeivių pastangomis Amerikoje buvo įkurtas Komitetas Juozo O. Širvydo biografijai leisti, paskelbta leidinio prenumerata⁴³. Apie 1000 litų šiam tikslui J. Girdvainis tikėjosi „sumedžioti“ Lietuvoje⁴⁴.

³⁸ *LMAVB RS*, f. 163, b. 369, l. 1r.

³⁹ Ten pat, f. 154, b. 191, I sąs., l. 5r–5v, 13r–15v; II sąs., l. 2v, 4v, 14r; b. 185, l. 40r–46r, 48r, 51r–53r.

⁴⁰ *Juozas O. Širvydas (1875–1935): biografijos bruožai*, red. Vyt. Širvydas, Cleveland, 1941, p. 5 (1 išnaša); *LMAVB RS*, f. 154, b. 191, II sąs., l. 2v.

⁴¹ Ten pat, I sąs., l. 3v.

⁴² Ten pat, l. 6r, 7r; II sąs., l. 2r–2v, 6r–9r.

⁴³ *Juozas O. Širvydas (1875–1935): biografijos bruožai*, p. 4.

⁴⁴ *LMAVB RS*, f. 154, b. 191, I sąs., l. 15r.

Parengiamuosius darbus sunkino atsiradusi trintis tarp J. Girdvainio ir V. Širvydo, siekusio perimti iniciatyvą į savo rankas⁴⁵. Buvo svarstoma, kurioje šalyje (Amerikoje ar Lietuvoje) būtų geriausia spausdinti knygą ir kuris iš jų turėtų tapti atsakinguoju leidinio redaktoriumi. J. Girdvainis nuogaštavo, kad knygą išspausdinus Amerikoje, į Lietuvą patektų labai mažai egzempliorių, o ir apskritai manė esant būtina J. O. Širvydo biografiją išleisti Lietuvoje, „kad visiems laikams jo vardas įaugtų į tautos sąmonę“⁴⁶. V. Širvydas galiausiai tam pritarė, o susivokęs, kad būti leidinio redaktoriumi jam „lyg ir nepritinka“, nes jį su velioniu sieja „per daug artimas giminystės ryšys“, pasiūlė šio darbo imtis kolegai⁴⁷. Pagal J. Girdvainio sumanymą leidinys turėjo būti „puošnus“⁴⁸, 320 puslapių apimties, tokio formato kaip garsioji Adolfo Šapokos „Lietuvos istorija“⁴⁹. Spausdinant jį be iliustracijų, išlaidos turėjo siekti apie 3600 litų, su iliustracijomis (10 vnt. ant kardinio popieriaus, jei klišės būtų gaminamos Amerikoje) – 220 litų daugiau. Medžiagą spaustuvei tikėtasi atiduoti iki 1938 m. spalio 1 dienos⁵⁰, tačiau šis planas pasirodė esąs pernelyg optimistinis. Knyga dienos šviesą išvydo tik 1941 m. JAV, ir ne tokia, kokią ją įsivaizdavo J. Girdvainis. Jos redaktoriumi prisistatė V. Širvydas. J. Girdvainio pavardę lyg tarp kitko komentaruose vos kartą paminėjo Antanas Bernotas (1882–1941)⁵¹. Neatmestina, kad J. Girdvainio įnašas į knygos rengimą būtų buvęs nušviestas plačiau, jei jį būtų pasirodžiusi iki Lietuvos okupacijos 1940 m. birželį.

Nors pastarasis leidybinis projektas J. Girdvainiui suteikė nemažai neigiamų emocijų, atėmė daug brangaus laiko, tačiau neatgrasė nuo panašaus pobūdžio veiklos. Tiesa, sukaupęs patirties, potencialius bendradarbius ir iš jų gautus tekstus jis ėmė vertinti kritiškiau. Štai kokį atsiliepimą apie JAV lietuvių visuomenės veikėjo Aniceto B. Strimaičio (1875–1945) rankraštį 1938 m. sausio 21 d. jis parašė savo dienoraštyje: „Šiandien pasiunčiau A. B. Strimaičiui jo „Gyvenimo Ruožų“ rankraštį, kurį jis norėjo Lietuvoje išleisti. Susipažinęs su rankraščiu visgi priėjau išvados, kad veikalas neturi jokios literatūrinės nei kultūrinės verties, todėl jo spausdinimas būtų niekam nereikalingas darbas. Jo „Gyvenimo Ruožai“: tai didaktiniai straipsneliai, spausdinami „Tėvynėje“ ir autoriaus labai vertinami.“⁵²

⁴⁵ Ten pat, II sąs., l. 4v.

⁴⁶ Ten pat, I sąs., l. 14r–14v.

⁴⁷ Ten pat, l. 5v, 14v.

⁴⁸ Ten pat, l. 16r.

⁴⁹ Ten pat, II sąs., l. 14r.

⁵⁰ Ten pat.

⁵¹ Juozas O. Širvydas (1875–1935): biografijos bruožai, p. 5.

⁵² LMAVB RS, f. 154, b. 191, I sąs., l. 1r.

Gilinantys į išeivijos veikėjų tekstus, stengiantis identifikuoti juose paminėtus asmenis, pamažu susikauptė daug vertingos, Lietuvoje iki tol nežinotos informacijos apie nemažą būrį lietuviybės puoselėtojų Amerikoje. 1936 m. J. Girdvainis pabandė ją susisteminti ir apibendrinti. Taip atsirado bene daugiausia išeivijos istorijos tyrinėtojų dėmesio sulaukęs jo rankraštis – savotiškas mini žodynas – „Amerikos lietuvių kultūros istorijos medžiaga“. Į penkis nedidelio formato mokyklinius sąsiuvinius J. Girdvainis tuomet tvarkingai, abėcėlės tvarka surašė per 70 Amerikos lietuvių biogramų. Keturi sąsiuviniai dabar yra saugomi VUB Rankraščių skyriuje⁵³, dar vieno iš jų (pagal seką – antrojo), kuriame, sprendžiant iš turinio, buvo 12-os asmenų (nuo D raidės iki J) biogramos, buvimo vieta (jei jis išliko) nežinoma. VUB apskaitoje vietoj jo figūruoja kitas J. Girdvainio rankraštis – „Amerikos lietuvių tautinio darbo veikėjų sąrašas“⁵⁴. Dar vienas panašios tematikos užrašų sąsiuvinis, pavadintas „Iš lietuvių chronologijos“, yra saugomas LMAVB⁵⁵.

Svarbų vaidmenį J. Girdvainio gyvenime šiuo laikotarpiu atliko vienas žymiausių XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios baltistų – kalbininkas, etnologas, literatūros ir kultūros istorikas, bibliografas, archeologas ir muziejininkas Eduardas Volteris (1856–1941). Su juo J. Girdvainis palaikė asmeninius ryšius, bendradarbiavo, jo asmenyje surado „patarėją ir vadovą“. Visos tiesos apie jų „sadarbininkavimo“ (tokį žodį vartojo E. Volteris⁵⁶), pradžią ir masą dėl šaltinių fragmentiškumo greičiausiai niekada nesužinosime, tačiau iš tam tikrų užuominų jų epistoliniame ir diaristiniame palikime galima šį bei tą numanyti.

Kiekvienas, kuriam yra tekę rankose laikyti tarpukario laikotarpio E. Volterio rankraštinius tekstus, puikiai žino, kad jam sunkiai sekėsi dėstyti mintis lietuviškai (lietuvių kalba jam nebuvo gimtoji) ir kad jo braižas nėra lengvai skaitomas. Dėl šių priežasčių spaudai skirti E. Volterio rašiniai, prieš siunčiant į redakcijas ar oficialias valdžios įstaigas, paprastai būdavo perrašomi mašinėle, ištaisomos klaidos. Šį darbą atlikdavo E. Volterio padėjėjai⁵⁷. Šaltiniai liudija, kad J. Girdvainis buvo vienas iš jų. Pavyzdžiui, 1931 m. balandžio (?) 10 d. laiške profesorius prašė J. Girdvainį 5 kartus perrašyti jo pareiški-

⁵³ *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *VUB RS*), f. 1, b. D1171–D1173, D1175. Šiuo šaltiniu savo tyrimuose remiasi R. Misiūnas, Danguolė Mikulėnienė, Valdas Selenis; žr.: R. Misiūnas, *Informacinių kovų kryžkelėse: JAV lietuvių informacinės kovos XIX a. pabaigoje – 1922 m.*, p. 14; D. Mikulėnienė, V. Selenis, Petras Mikolainis – knygnešys, leidėjas, publicistas, *Kalbų ir kultūrų sankirtų archyvai*, t. 2: *Knygnešys, leidėjas, publicistas Petras Mikolainis (1868–1934) laiškuose ir atsiminimuose*, sud. D. Mikulėnienė, Vilnius, 2012, p. 16.

⁵⁴ *VUB RS*, f. 1, b. D1174.

⁵⁵ *LMAVB RS*, f. 154, b. 193.

⁵⁶ Ten pat, b. 169, l. 4v.

⁵⁷ Plačiau apie tai žr.: R. Griškaitė, Eduardas Volteris ir Carlo von Schmitho *Necrolithuanica* (1863), *Archivum Lithuanicum*, 12, 2010, p. 188–189.

mą, 1934 m. rugpjūčio 25 d. atvirlaiškyje minėjo norįs pakalbėti apie rusų kalba rašyto straipsnio „sulietuvinimą“, 1936 m. sausio 8 d. prašė parengti straipsnio apie Kęstučio priesaiką perrašą⁵⁸.

Bėgant laikui, J. Girdvainio ir E. Volterio santykiai darėsi vis šiltesni. 1936 m. kovą profesorius pakvietė J. Girdvainį dalyvauti jo 80-ies metų sukakčiai paminėti skirtame renginyje, pageidavo, kad jis pasakytų kalbą⁵⁹. J. Girdvainis lankydavosi Volterių namuose, skolindavosi knygų, o susidūręs su finansiniais sunkumais, – ir pinigų⁶⁰. 1938 m. birželio 23 d. įrašas dienoraštyje rodo, kad siekdamas savo tikslų, J. Girdvainis kartais prisidengdavo profesoriaus vardu: „V. W. Ambrozei [Vincas Ambrozevičius, Vincent W. Ambroze (1864–1955) – I. P.] parašytame laiške plačiau išdėsdčiau reikalą surinkti ir skelbti mūsų tautos kultūrinių ir politinių kovų ir spaudos draudimo laikotarpio dokumentus ir medžiagą. Tam reikalui prašau atiduoti jo turimą mūsų veikėjų korespondencijos rinkinį ir senąją Amerikos lietuvių perijodiką [!...]. Laišką jam pasiūsiu tik tuomet, kuomet gausiu po juo prof. E. Volterio parašą.“⁶¹

1938 m. pavasarį J. Girdvainis suskato ieškoti medžiagos ir apie patį E. Volterį. Šiuo klausimu laiškais susisieikė su Rytų apeigų vyskupu marijonu, Lietuvių katalikų mokslo akademijos akademiku Petru Pranciškumi Būčiu (1872–1951), pedagoge, tautinio atgimimo veikėja Jadvyga Juškyte (1869–1948), Vytauto Didžiojo universiteto profesoriumi Ignu Končiumi (1886–1975), rašytoju, muziejininku, farmacininku Antanu Žukausku-Vienuoliu (1882–1957) ir net prezidentu Antanu Smetona⁶². Praėjus metams, padedamas profesoriaus, J. Girdvainis parengė išsamią nemažos apimties jo biografiją⁶³. Nedidelė šio teksto dalis netrukus buvo paskelbta viename populiariausių to meto kultūros ir meno žurnalų – „Naujoji Romuva“⁶⁴. Tais pačiais metais, tik keliomis savaitėmis anksčiau, šiame žurnale J. Girdvainis publikavo Vydūno biografinę apybraižą⁶⁵ ir atsiliepiimą apie 1898 m. jo parašytą, 1899 m. pirmą kartą suvaidintą ir tik praėjus 40 metų po parašymo Tilžėje išleistą trijų veiksmų dramą „Pasiilgimas“⁶⁶.

⁵⁸ LMAVB RS, f. 154, b. 168, l. 2v, 6r–6v; b. 170, l. 1r, 2r.

⁵⁹ Ten pat, b. 170, l. 5r.

⁶⁰ Ten pat, b. 191, I sąs., l. 22v; b. 168, l. 4v, 7r–8v; b. 169, l. 1r.

⁶¹ Ten pat, b. 191, II sąs., l. 15r.

⁶² Ten pat, I sąs., l. 17v, 19v–21r.

⁶³ J. Girdvainis, Prof. Eduardas Volteris: jo gyvenimo ir darbų apžvalga, Kaunas, 1939, [rankraštis], ten pat, f. 154, b. 199, l. 1–73.

⁶⁴ J. Girdvainis, Prof. Ed. Volterio lituanistikos darbai, *Naujoji Romuva*, 1939, nr. 38, p. 679–684.

⁶⁵ J. Girdvainis, Dr. Vydūnas: žvilgsniai į jo gyvenimą, darbą ir jo raštų likimą, ten pat, 1939, nr. 35/36, p. 633–636. Išspausdintas tekstas ženkliai skiriasi nuo rankraštinio varianto, saugomo LMAVB RS: J. Girdvainis, *Dr. Vydūnas*. (Žvilgsniai į jo gyvenimą ir darbą), [1939 m.], LMAVB RS, f. 154, b. 27, l. 1–14.

⁶⁶ J. Girdvainis, Knygos. Vydūnas. Pasiilgimas, *Naujoji Romuva*, 1939, nr. 35/36, p. 645–647.

Šalį okupavus Sovietų Sąjungai, J. Girdvainis atvertė juodžiausią savo biografijos puslapį. Politiniai įsitikinimai, pažintys su įtakingais naujosios valdžios atstovais lėmė, kad jis netrukus buvo paskirtas Lietuvos liaudies kariuomenės Ryšių bataliono politiniu vadovu. Vokiškosios okupacijos pradžioje Raudonosios armijos 29-ojo šaulių korpuso sudėtyje dalyvavo mūšiuose prie Nevelio, Veliki Lukų ir Viazmos, vėliau tarnavo 16-ojoje Lietuviškoje šaulių divizijoje⁶⁷. Kovojo ne tik su vokiečių okupantais, bet ir su „liaudies priešais“ savoje kariuomenėje. V. Voverio duomenimis, jis suėmė 615-ojo artilerijos pulko kareivį Petrą Ramonį iš Rokiškio apskrities, kuris vėliau buvo nuteistas 10 metų kalėti lageriuose. Karys apkaltintas tuo, kad anksčiau priklausė „fašistinei kontrrevoliucinei organizacijai *Šauliai*“, o rinkimų į Aukščiausiąją Tarybą metu negerai kalbėjo apie komunistų ir nepartinių bloką⁶⁸. Nekyla abejonių, jog panašių bylų J. Girdvainio karjereje buvo ir daugiau. 1942 m. jis dėl ligos buvo demobilizuotas. Nuo 1944 m. dirbo Lietuvos SSR socialinio aprūpinimo liaudies komisariate⁶⁹. Po kurio laiko tapo Lietuvos SSR Ministrų Tarybos pirmininko Mečislovo Gedvilo padėjėju. Eidamas šias pareigas, tiesiogiai prisidėjo prie masinių žmonių trėmimų⁷⁰. 1950–1952 m. dirbo Klaipėdos srities vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotoju, po to iki 1969 m., kai išėjo į pensiją, – Lietuvos SSR Ministrų Tarybos reikalų valdybos Kadru skyriaus vedėju⁷¹.

Nors J. Girdvainio socialinis statusas ir gyvenimas sovietmečiu labai pasikeitė, jaunystėje atsiradę pomėgiai, įprotis domėtis kultūriniu Lietuvos gyvenimu niekur nedingo. Nurimus Antrojo pasaulinio karo audroms, jis vis daugiau laiko galėjo skirti bibliofilinei veiklai, išblaškytos asmeninės bibliotekos atkūrimui. 1949 m. pabaigoje jis kreipėsi į VUB direktorių su prašymu grąžinti iki vokiečių okupacijos jam priklausiusias 1941 m. vasarą traukiantis iš Lietuvos čia paliktas knygas lietuvių kalba. Prašymas buvo patenkintas tik iš dalies. J. Girdvainis atgavo 92 leidinius iš 116-os (257 tomų)⁷².

⁶⁷ Juozas Girdvainis: [nekrologas], p. 3.

⁶⁸ V. Voveris, Toli nuo Lietuvos, p. 6

⁶⁹ Juozas Girdvainis: [nekrologas], p. 3.

⁷⁰ Lietuvos SSR Ministrų Tarybos ir Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto įgaliotinio, Lietuvos SSR Ministrų Tarybos pirmininko padėjėjo J. Girdvainio pranešimas Lietuvos SSR Ministrų Tarybos pirmininkui M. Gedvilui ir Lietuvos komunistų partijos sekretoriui A. Sniečkui apie ištremtų Kretingos apskrities gyventojų palikto turto apskaitą ir paskirstymą, 1948 01 12, *Lietuvos kovų ir kančių istorija. Dokumentų rinkinys*, kn. 1: *Lietuvos gyventojų trėmimai 1941, 1945–1952 m.*, sud. E. Grunskis ir kt., Vilnius, 1994, p. 146–154.

⁷¹ Juozas Girdvainis: [nekrologas], p. 3.

⁷² *VUB RS*, f. 47, b. MB2-33, l. 1r–6r; I. Liepaitė, Lietuvos bibliofilijos būties ir idėjų raiška sovietmečiu: daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, komunikacija ir informacija (06 H), Vilnius, 2013, *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius* (toliau – *LNB RKRS*), f. 132, b. 6506, p. 48.

Po Josifo Stalino mirties prasidėjus „atšilimui“, J. Girdvainis vėl pradėjo rinkti autobiografinius kultūros veikėjų, mokslininkų tekstus. Tiesa, bendra atmosfera ir potencialių autorių kontingentas, lyginant su prieškariniu, ženkliai pasikeitė. Anksčiau J. Girdvainis orientavosi daugiausia į išeivijos veikėjus, o dabar turėjo apsiriboti šiaip „geležinės uždangos“ likusiais, labiau ar mažiau prie sovietinės sistemos prisitaikiusiais kūrėjais – nuo LSSR Aukščiausiosios Tarybos deputato, ministro iki buvusio tremtinio. Daugiausia tai buvo jo kartos atstovai, aktyviai reiškęsi kultūriniame gyvenime tarpukariu, kai kurie – jo geri pažįstami, bičiuliai. Dirbant Ministrų Taryboje, įkalbėti kūrėjus rašyti autobiografijas ar memuarus neturėjo būti itin sudėtinga užduotis. Juolab kad ne vienas jų jautėsi esąs skolingas J. Girdvainiui už pagalbą sprendžiant įvairias problemas: į jį buvo kreipiamasi dėl ištremtų artimųjų, prašoma padėti įsidarbinti, pagerinti gyvenimo sąlygas, apsirūpinti kuru ar net „gauti kokį kambarį su patarnavimais“ Nidoje trumpam apsisistoti⁷³. „Atleiskit, kad aš vis Jūs ko nors „kauliju“. – Viduklėje 1949 m. lapkričio 17 d. rašytame laiške atsiprašinėjo rašytojas, pedagogas Vincas Žilionis (1905–1964). – „Bet toks jau likimas visų Jūs valdžios žmonių – visi pas Jus ateina su kokiais nors prašymais. Neiškenčiau ir aš, juo labiau kad gerai iš praeities žinau Jūsų man prielankumą.“⁷⁴

Kaip ir prieškariniu, taip ir dabar J. Girdvainis domėjosi knygų leidybos galimybėmis. Pats imtis sudarytojo ar redaktoriaus vaidmens nerizikavo, tačiau savo bičiulius, pažįstamus skatino aktyviai veikti, siūlė įvairias idėjas, ieškojo išeities, spaudai parengtiems tekstams užstrigus redakcijoje arba pas cenzorius. Bibliografas, žurnalistas Juozas Rimantas (iki 1940 m. Slapšinskas, 1908–1973) 1961 m. savo užrašuose užfiksavo įdomių knygos „Petras Rimša pasakoja“ (1964) leidybos istorijos detalių, liudijančių, kad prie jos atsiradimo prisidėjo ir J. Girdvainis: „Paskambinau J. V. Girdvainiui į Ministrų Tarybą. Kadangi buvo prašęs, informavau, kaip yra su darbu apie Rimšą. Jis sakėsi, dėl tokio delsimo pakalbėsiąs po Partijos suvažiavimo (vyko X. 17 d. Maskvoje Partijos XXIII suvažiavimas) su kai kuriais asmenimis. Taip neturį būti.“⁷⁵ Be to, anot J. Rimanto, pokalbių metu J. Girdvainis užsiminė, kad „panašaus darbo reikėtų apie K. Petrauską“⁷⁶.

Tai, kas būdavo neoficialiai aptariama Ministrų Tarybos koridoriuose ar už uždarytų durų pas „kai kuriuos asmenis“, suprantama, dažniausiai neiškildavo į viešumą, tad kiti panašūs atvejai veikiausiai taip ir liks neatskleisti. Visgi akivaizdu, kad J. Girdvainis tuo metu buvo įtakinga, stiprų užnugarį turėjusi, kultūrininkų iniciatyvas visokeriopa rėmusi figūra.

1972 m. kovo 31 d., eidamas 66-uosius metus, po ilgos ir sunkios ligos J. Girdvainis atsiseikino su šiuo pasauliu. Palaidotas Antakalnio kapinėse⁷⁷.

⁷³ *LMAVB RS*, f. 221, b. 95, l. 141r, 143r; b. 108, l. 200r–200v; b. 113, l. 221v, 224v; b. 92, l. 133r; b. 33, l. 213r.

⁷⁴ Ten pat, b. 33, l. 210v.

⁷⁵ *LNB RKRS*, f. 47, b. 350, l. 2r.

⁷⁶ Ten pat, l. 1r

⁷⁷ Juozas Girdvainis: [nekrologas], p. 3.

Kolekcijos charakteristika

1999 m. vasarį, prabėgus bemaž 27-eriems metams po palyginti ankstyvos bibliofilo mirties, jo našlė Ona Visockaitė-Girdvainienė LMAVB pasiūlė įsigyti dalį velionio vyro sovietmečiu sukauptų rankraščių. Komisijai seniems, retiems spaudiniams ir rankraščiams iš privačių asmenų pirkti (pirmininkė Danutė Sklėriūtė) buvo įteikti šeši 1956 m. J. Girdvainio sudaryti, į vienodus tamsiai ruda sintetinė poligrafine medžiaga apklijuotus kartono viršelius įrišti dokumentų tomai (formatas – 30,8x21,6 cm), pavadinimu „Lietuvių kultūros istorijos medžiaga“. Komisija, konstatavusi, kad „rankraščiai yra geros fizinės būklės, vertingi surinktais menininkų ir mokslo žmonių autografais, asmeniniais dokumentais ir t.t.“, juos įvertino 1643 litais⁷⁸. Tokią sumą sumokėjęs bibliofilo našlei, dokumentai buvo perduoti saugoti į Rankraščių skyrių⁷⁹. 1999 m. balandį už 277,78 litus biblioteka nupirko iš O. Girdvainienės šūsnį neįrištų dokumentų (Rapolo Mackonio rankraščio „Senoji vilniečių karta“ perrašus ir kt.), iš kurių jos velionis vyras planavo sudaryti septintąjį „Lietuvių kultūros istorijos medžiagos“ tomą⁸⁰. Gautieji dokumentai priskirti naujai įsteigtam Juozo Girdvainio fondui (f. 221). 2000 m. juos sutvarkė tuometinė Rankraščių skyriaus vedėja Rima Cicėnienė. Buvo sudarytas kortelinis fondo katalogas, kuriame kortelės sudėtos archyvinių bylų numerių eilės tvarka. Be to, visa informacija apie dokumentus suvesta į elektroninę Rankraščių skyriaus duomenų bazę. Fondo chronologinė aprėptis – 1895–1971 m. Dokumentai rašyti lietuvių, rusų, lenkų, vokiečių, anglų kalbomis.

Archyvinės bylos sudarytos kiek neįprastu būdu. Rankraštyno praktikoje kiekvienas ankstesnių savininkų suformuotas ir įrištas rankraščių rinkinys tvarkytojų dažniausiai traktuojamas kaip viena byla su viena signatūra, o šiuo atveju aprašyta ne pati rankraštinė knyga, bet atskiros jos dalys, kurioms suteikti skirtingi šifrai. Tokiu būdu pirmąjį tomą sudaro 13 bylų, antrąjį – 20, trečiąjį – 14, ketvirtąjį – 24, penktąjį – 43, šeštąjį – 29, septintąjį – 49. Tai, kuriam Lietuvių kultūros istorijos medžiagos tomui konkretus dokumentas priklauso, sufleruoja sisteminės grupės pavadinimas elektroniniame kataloge (pvz., *Lietuvių kultūros istorijos medžiaga*, t. 1, *Lietuvių kultūros istorijos medžiaga*, t. 2 ir taip toliau iki septintojo tomo).

Šešių pirmųjų tomų struktūra panaši. Visuose yra gražia kaligrafiška rašysena užpildyti priešantraštinis ir antraštinis lapai, rašomąja mašinėle išspausdintas turinys, o tiksliau – asmenų, kurių dokumentams skirtas tam tikras tomas, abėcėlinis sąrašas, ori-

⁷⁸ Rankraščių pirkimo aktas Nr. 30208/17-38, Vilnius, 1999 02 09, *LMAVB RS* (lapai nenumuoti).

⁷⁹ Rankraščių priėmimo aktas Nr. 5, Vilnius, 1999 02 09, ten pat (lapai nenumuoti).

⁸⁰ Rankraščių pirkimo aktas, 1999 04 13, ten pat (lapai nenumuoti); Rankraščių priėmimo aktas Nr. 10, 1999 04 15, ten pat (lapai nenumuoti).

ginalūs autobiografiniai kultūrininkų tekstai (anketos, kadru įskaitos lapai, autobiografijos) ir papildoma su jais susijusi medžiaga (laiškai, raštai, bibliografiniai sąrašai, asmens dokumentai, spaudiniai ir kt.). Kai kurie autoriai (iš viso jų buvo 70) J. Girdvainiui pateikė tik autobiografiją (aktorius, režisierius, teatrologas Juozas Grybauskas, 1906–1964; bibliotekininkė, pedagogė, vyskupo Motiejaus Valančiaus giminaitė Ona Gruzdytė-Bugailiškienė, 1888–1970)⁸¹, kai kurie – tik anketą (dailininkas Antanas Žmuidzinavičius, 1876–1966)⁸², bet dažniausiai – abiejų tipų dokumentus. Absoliuti dauguma autobiografinių tekstų rašyti 1953–1956 m. ant tuo metu plačiai naudotų specialių „Vaizdo“ spaustuvėje atspausėtų blankų.

Atidžiau pažvelgus į autobiografijas matyti, kaip atkakliai J. Girdvainis siekė gauti kuo išsamesnius, turingesnius tekstus. Antai dailėtyrininko, meno istoriko, prozininko Tado Adomonio (1910–1987) 1954 m. spalio 25 d. rašyta vos dviejų lapų apimties autobiografija J. Girdvainiui pasirodė esanti per trumpa, todėl dailėtyrininkas buvo įkalbėtas parašyti antrą variantą (datuotas tų pačių metų gruodžio 15 d.) – šį kartą puspenkto karto ilgesnį už pirmąjį⁸³. Nepraėjus nė mėnesiui nuo pirmojo autobiografijos varianto pateikimo, antrąjį variantą parašė ir dailininkas grafikas Petras Rauduvė (1912–1994), rašytojas, pedagogas Vincas Žilionis, bibliografai, žurnalistai J. Rimantas bei Vytautas Vincas Steponaitis (1893–1957) ir kt.⁸⁴ Būta atvejų, kai J. Girdvainiui nepavykdavo įkalbėti autorių dar kartą imtis plunksnos. Tai patvirtina vienintelė trumpa lietuvių literatūros klasiko Vinco Mykolaičio-Putino (1893–1967) autobiografija⁸⁵, taip pat lakoniškas A. Žukausko-Vienuolio tekstas, kuriame beveik prie kiekvienos pastraipos pieštuku prirašyta J. Girdvainio pastaba: „Plačiau...“⁸⁶

Neretai autorių (poeto, pedagogo Stasio Anglicko (1905–1999), V. Drėmos, J. Rimanto) būdavo prašoma atsakyti į papildomus klausimus, papasakoti plačiau apie kai kuriuos įvykius ar sutiktus garsius žmones, parengti savo darbų bibliografinius sąrašus. Šiuos papildymus J. Girdvainis pridėdavo prie autobiografijų.

Kartkartėmis rūpimos informacijos J. Girdvainis stengdavosi gauti ne tik iš pačių kūrėjų, bet ir iš jų artimųjų. Tokiu būdu į kolekciją pateko A. Žukausko-Vienuolio sūnaus Stasio Žukausko (1914–1992) anketa ir autobiografija⁸⁷. Panašiai nutiko ir su nutautėjusio, lietuvių kultūroje niekuo nepasizižymėjusio sovietinio funkcionieriaus Petro Veržbilausko

⁸¹ Ten pat, f. 221, b. 2, l. 21r–58r; b. 51, l. 29r–32r.

⁸² Ten pat, b. 12, l. 213r–216r.

⁸³ Ten pat, b. 1, l. 18r–19v, 9r–17r.

⁸⁴ Ten pat, b. 6, l. 119r–127r, 128r–129r; b. 32, l. 202r–202v, 203r–206r; b. 85, l. 102r–118v; b. 86, l. 121r–122r; b. 102, l. 169r–173r; b. 103, l. 175r–184v.

⁸⁵ Ten pat, b. 19, l. 94r–94v.

⁸⁶ Ten pat, b. 30, l. 187r–188v.

⁸⁷ Ten pat, b. 31, l. 190r–193r, 194r–196v.

(1897–?) tekstais. Skaitant nerišlią jo autobiografiją, nekyla abejonių, kad jei ne jo lemtinga pažintis su išskirtinio talento poete Salomėja Nėrimi (1942 m. juodu įregistravo santuoką, nors poetė vis dar buvo ištekėjusi už skulptoriaus Bernardo Bučo), šio teksto J. Girdvainio kolekcijoje niekada nebūtų buvę⁸⁸. Pastaroji autobiografija nuo daugumos kitų skiriasi dar ir tuo, kad yra rašyta ne lietuvių, o rusų kalba. Be P. Veržbilausko, rusiškai tekstus surašė dar penki asmenys: rašytojai Igoris Adabaševs (1919–1993), Aleksandras Bauža (1908–1977), architektai Jonas Kumpis-Kumpikevičius (1895–1960), Vsevolodas Veselovskis (1914–?), ilgametis Lietuvos mokslų akademijos prezidentas, chemikas, visuomenės veikėjas Juozas Matulis (1899–1993)⁸⁹.

Rašydami autobiografijas autoriai vartojo tiems laikams įprastą „ideologiškai ir politiškai teisingą“ retoriką: dėkojo „šlovingajai“ komunistų partijai, džiaugėsi galėdami tyrinėti „vertingiausią žmonijos proto lobyną – marksizmo-leninizmo klasikų raštus“, atgailavo už praeities „nuodėmes“, išsižadėdavo „religinių prietarų“ ir panašiai.

Anketose-klausimynuose, kadų įskaitos asmens lapuose tokiems išvedžiojimams nebuvo vietos. Čia kūrėjai turėdavo trumpai ir aiškiai išdėstyti visus svarbiausius savo gyvenimo faktus: kada ir kur gimė, augo, mokėsi, dirbo, kokioje kariuomenėje tarnavo, kokioms partijoms priklausė, ar turėjo partinių nuobaudų, ar buvo teisti, ar gyveno užsienyje, kas tėvai, broliai, seserys, sutuoktiniai, vaikai ir kt. Būtinybė neišsisukinėjant atsakyti į labai konkrečius, dažnai „nepatogius“ anketos klausimus kultūrininkus įstumdavo į keblią padėtį. „Man ta anketa sudarė galvosūkį“ – 1954 m. spalio 31 d. laiške J. Girdvainiui prasarė V. Žilionis⁹⁰. Kas už šių žodžių slypi, šiandien galima tik spėlioti. V. Žilionis galėjo jautriai sureaguoti į klausimą apie antrąją žmoną Ireną Kapočkinaitę (g. 1922) ir skyrybas⁹¹. Mielai būtų nutylėjęs ir apie tėvo brolių bei seserį, dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą išvykusius į JAV⁹². Visgi labiausiai komplikotas klausimas, matyt, buvo susijęs su tėvais ir jų turėtu nekilnojamuoju turtu (20 ha žemės): šie duomenys anketoje užrašyti tamsesnės spalvos rašalu⁹³, vadinasi, ne iškart, o po tam tikrų apmąstymų. Be to, pirmojoje V. Žilionio autobiografijoje nurodyta, kad abu tėvai mirė prieš Antrąjį pasaulinį karą⁹⁴, o po poros savaitių užpildytoje anketoje pažymėta, kad motina Magdalena Matusevičiūtė-Žilionienė mirė 1947 m.⁹⁵ Neabejotina, kad panašius „galvosūkius“ pildydami anketas sprendė ir kiti autoriai.

⁸⁸ Ten pat, b. 137, l. 172r–178v; b. 138, l. 179r–179v.

⁸⁹ Ten pat, b. 115, l. 5r–9r; b. 116, l. 13r–15r; b. 122, l. 53r–58v; b. 143, l. 217r–220v; b. 125, l. 79r–87r.

⁹⁰ Ten pat, b. 33, l. 214r.

⁹¹ Ten pat, b. 32, l. 200r–200v.

⁹² Ten pat, l. 198v.

⁹³ Ten pat, l. 199v.

⁹⁴ Ten pat, l. 202r.

⁹⁵ Ten pat, l. 199v.

Į pirmąjį tomą (b. 1–13; 218 lapų) sudėtos T. Adomonio, J. Grybausko, kompozitoriaus, pedagogo Juozo Karoso (1890–1981), dailininko, vieno žymiausių Lietuvos scenografų Liudo Truikio (1904–1987), dailininkų P. Rauduvės, Liudos Vaineikytės (1908–1997) autobiografijos ir biografinių duomenų anketos. Yra ir A. Žmuidzinavičiaus 1954 m. gruodžio 16 d. užpildyta anketa, tačiau autobiografijos, kaip minėta, dailininkas J. Girdvainiui nepateikė. Taip nutiko veikiausiai dėl to, kad bibliofilui jis jau buvo pažadėjęs daug didesnės apimties memuarų tekstą. A. Žmuidzinavičiaus atsiminimai – 1956 m. datuotas dviejų dalių 448 lapų mašinraštis su autoriaus dedikacijomis J. Girdvainiui – dabar saugomi LNB Retų knygų ir rankraščių skyriuje⁹⁶.

J. Karoso anketą ir autobiografiją J. Girdvainis įrišo kartu su 1954 m. gruodžio 20 d. lydraščiu (autografas). Jame kompozitorius apgailestavo, kad per ilgai užtruko autobiografiją rašydamas, išsakė pageidavimą, kad ji nebūtų „viešai garsinama“, užsiminė apie savo žmoną ir vaikus.

Prie J. Grybausko autografų pridėti du dokumentų nuorašai: 1949 m. lapkričio 28 d. jo pareiškimo LSSR Meno reikalų valdybos prie Ministrų Tarybos viršininkui Juozui Banaičiui dėl atleidimo iš LSSR operos ir baleto teatro vyriausiojo režisieriaus pareigų bei Valstybės teatro Klaipėdos skyriaus spektaklio, pastatyto 1936 m. gruodį pagal olandų dramaturgo Hermano Heijermanso (1864–1924) dramą „Vilties“ žuvimas“ (1900), anoniminės neigiamos recenzijos. Pastarojo nuorašo pabaigoje (b. 4, l. 67r) yra J. Girdvainio komentaras, iš kurio aiškėja, kad recenzijos tekstas po spektaklio premjeros buvo išsiuntinėtas „Lietuvos aidui“, „Lietuvos žinių“, „XX amžiaus“ ir „Akademiko“ redakcijoms, bet spaudoje nepasirodė. Recenzijos nuorašą iš pažįstamų, dirbusių „Akademiko“ redakcijoje, esą gavęs spektaklio režisierius Romualdas Juknevičius (1906–1963). Jo ir J. Grybausko tvirtinimu, šio teksto autorius galėjęs būti aktorius Vladas Fedotas-Sipavičius (Sipaitis, 1904–1992).

Praėjusio amžiaus menininkų kovas „dėl vietos po saule“ liudija ir Dailininkų sąjungos pirmininkės L. Vaineikytės 1948 m. gegužės 19 d. raštas LKP CK sekretoriui A. Sniečkui (multiplikuotas mašinraštis su parašu), kuriame ji atsako į kritiką dėl šios organizacijos veiklos trūkumų ir prašo sustabdyti prieš ją nukreiptą šmeižto kampaniją spaudoje.

Kauno taikomosios ir dekoratyvinės dailės instituto dėstytojo, dekanas, vieno iš instituto Dailiosios tekstilės katedros organizatorių, jos vedėjas, Operos ir baleto teatro vyriausiojo dailininko L. Truikio ranka 1950 m. sausio, gegužės mėnesiais rašyti raštai-peticijos įvairioms valdžios institucijoms atskleidžia šio talentingo menininko, netikėtai tapusio

⁹⁶A. Ž m u i d z i n a v i č i u s, *Mano kelias (Iš atsiminimų)*, d. I: (1876–1920), Kaunas, 1956, [mašinraštis], *LNB RKRS*, f. 205, b. 802, l. 1–217; A. Ž m u i d z i n a v i č i u s, *Mano kelias (Iš atsiminimų)*, d. II: (1920–1956), Kaunas, 1956, [mašinraštis], ten pat, b. 803, l. 1–231. Dedikacijos rašytos mėlynu rašalu abiejų dalių antraštiniuose puslapiuose: „Draugui Juozui Girdvainiui | A. Žmuidzinavičius | Vilnius | 1957.VI.10.“

bedarbiu, pašalinto iš Dailininkų sąjungos, gyvenimo dramą, jo pastangas išgyventi „socialistiniame rojuje“ pardavinėjant knygas iš asmeninės bibliotekos – bene turtingiausio privataus meno leidinių rinkinio tuometinėje Lietuvoje.

Antrasis tomas (b. 14–33; 214 lapų) skirtas iškiliems literatams ir poetams. Čia sutelktos rašytojų Juozo Grušo (1901–1986), V. Mykolaičio-Putino, Kazio Plačenio (1907–1970), Ievos Simonaitytės (1897–1978), K. Račkausko-Vairo, V. Žilionio, A. Žukausko-Vienuočio, jo sūnaus S. Žukausko, poetų S. Anglicko, Kazio Zupkos-Keciorio (1911–1999), Salio Šemerio (tikr. Saliamonas Šmerauskas, 1898–1981), Vlado Suchockio-Audronašos (1904–1971), LSSR kultūros ministro Juozo Banaičio (1908–1967) autobiografijos ir anketos (iš viso 13 anketų, 1 kadru įskaitos lapas, 13 autobiografijų). Taip pat šiame tome yra penkios rašomąja mašinėle perrašytos S. Šemerio pasakėčios („Išdidi žąsis“, „Būgnas ir smuikas“, „Gramofonas ir radijas“, „Batai ir klumpės“, „Vieškelis ir šuntakis“); dvylika S. Anglicko ranka 1954 m. lapkričio 18 d. ant autobiografijoms skirtų spausdintų lapų perrašytų 1941–1954 m. jo eilėraščių, iškarpa iš 1940 m. „Dienovidžio“ su jo eilėmis, autobiografijos papildymai; J. Banaičio nekrologas su portreto reprodukcija (iškarpa iš laikraščio „Tiesa“, 1967 03 29); V. Mykolaičio-Putino publikuotų ir neskelbtų mokslo darbų sąrašas (autografas); K. Račkausko-Vairo 1907–1953 m. darbų bibliografija (autografas).

Antrajame tome yra ir nemažas korespondencijos pluoštas: J. Girdvainiui adresuotas S. Anglicko autobiografijos lydraštis (autografas, 1955 01 17), kuriame, be kita ko, užsimenama apie ketinimus sudaryti dar niekur nespausdintų eilėraščių rinkinį; Kazimiero P. Palmerio (Pilėno; 1872–1956) 1945 m. rugpjūčio 16 d. laiško K. Račkauskui-Vairui apie gyvenimą ir darbą JAV nuorašas; K. Račkausko-Vairo 1945 m. balandį–lapkritį J. Girdvainiui rašyti laišakai (autografai, 3 vnt.), kuriuose prašoma tarpininkauti, sprendžiant maisto kortelių knygutės jam išdavimo bei paramos Anei Zikarienei suteikimo klausimus, jo 1945 m. liepos 14 d. pareiškimai (kopijos) LSSR Liaudies Komisarų Tarybai dėl rašytojo Kazio Puidos (1883–1945) palikimo – bibliotekos, sodybos ir jam priklausiusios žemės Babtų valsčiuje globos; V. Žilionio 1944 m. lapkričio 26 d. laiškas (autografas) M. Gedvilui (kreipinys – „Gerb. Drauge Pirmininke“), kuriame skundžiamasi dėl sunkių gyvenimo sąlygų ir prašoma padėti gauti reikiamus dokumentus, taip pat keturi šiek tiek vėlesnio laikotarpio (1949–1954 m.) jo laišakai (autografai) J. Girdvainiui apie gyvenimą Viduklėje ir Kaune, įvairius buities reikalus, atostogų planus, kūrybinį ir pedagoginį darbą.

Į trečiąjį tomą (b. 34–47; 244 lapai) pateko kultūros istoriko, žurnalisto, tuometės Lietuvos SSR Mokslų akademijos centrinės bibliotekos (dabar LMAVB) Rankraščių skyriaus vedėjo Vlado Abramavičiaus (1909–1965), minėtos bibliotekos Bibliografijos skyriaus bibliografo, pedagogo, visuomenės veikėjo Alfonso Bielinio (1906–1970), dailėtyrininko, dailininko, muziejinininko V. Drėmos, poetės, vertėjos Onos Miciūtės (1909–1973), kultūros veikėjos, knygininikės Marijos Šlapelienės (1880–1977) autobiografiniai

tekstai. Kartu įrišta ir nemažai kitų dokumentų: V. Abramavičiaus parašytų knygų, kai kurių straipsnių, mokslinių darbų ir vertimų sąrašas (mašinraštis su parašu), J. Bielinio surinkti žymaus XIX a. spaustuvininko, leidėjo, publicisto, archeologo, etnografo bei istoriko Adomo Honorio Kirkoro (1818–1886) biografiniai duomenys ir jo biografinių šaltinių sąrašas (autografas); iškarpos iš nenustatyto periodinio leidinio su O. Miciūtės portretu ir poeto Juozo Kėkšto (tikr. Adomavičius, 1915–1981) parengta jos eilėraščių rinkinio „Žiburiai pelkėse“ (1938) recenzija bei poetės išverstomis baltarusių poeto Maksimo Tanko (tikr. Jauhen Skurko (*Яўген Скурко*) (1912–1995)) eilėmis; dešimtyje lapų surašyti V. Drėmos „Papildymai prie autobiografijos“.

Su V. Drėma susijęs dar vienas reikšmingas dokumentas – 1941 m. liepą jo rašyto parodymo apie pirmąją sovietų okupaciją bei lenkų ir lietuvių santykius Vilniaus krašte 1940–1941 m., rasto, kaip nurodoma antraštiniame puslapyje, 1944 m. rugsėjo 21 d. Studijų biuro archyve Vilniuje, nuorašas⁹⁷. Šio teksto parašymo ir patekimo į J. Girdvainio rankas aplinkybės miglotos, visgi siūlo galą galima užčiuopti. 1941 m. birželį vokiečiams okupavus Lietuvą, V. Drėma, kaip Lietuvos SSR švietimo liaudies komisariato Kadru skyriaus inspektorius, kartu su dešimčia kitų savo bendradarbių buvo areštuotas ir keturioms savaitėms įkalintas Lukiškių kalėjime. Išleistas liepos 18 d. su sąlyga, kad parašys rašinį apie situaciją švietimo srityje pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu bei lenkų nacionalistų intrigas prieš lietuviškas mokyklas⁹⁸. Didžioji to rašinio dalis, pavadinta „Lenkų šovinizmas bolševikų priedangoje“, 1942 m. buvo išspausdinta Studijų biuro, rinkusio ir viešinusio likviduotų sovietinių įstaigų dokumentus, žmonių liudijimus apie patirtus sovietinės okupacijos baisumus, tęstinio leidinio „Lietuvių archyvas“ trečiajame tome⁹⁹. Vėliau dėl šioje publikacijoje išsakytų minčių V. Drėma ilgiems dešimtmečiams pateko į sovietinių funkcionierių nemalonę: 1944 m. turėjo pasiaiškinti LKP CK sekretoriui Kaziui Preikšui, 1950 m. buvo atleistas iš Vilniaus valstybinio dailės instituto ir Dailės muziejaus¹⁰⁰, negalėjo spausdinti kai kurių savo mokslo darbų. Nenuplaunama dėme tapusios publikacijos rankraštis vokiečių okupacijos metais buvo saugomas Studijų biuro archyve Vilniuje, o 1944 m. rugsėjo 21 d. pateko į enkavėdistų rankas. Per pažintis ar pasinaudodamas tarnybine padėtimi J. Girdvainis gavo jo nuorašą (mašinraštis) ir tokiu būdu papildė savo asmeninę kolekciją. V. Drėmai kolekcininkas veikiausiai neišsidavė turįs tokį nuorašą, todėl autobiografijoje nušviesdamas šio rašinio atsiradimo aplinkybes dailės istorikas vis dar mėgino gudrauti. Teisinosi, kad buvo priverstas jį rašyti, kad

⁹⁷ *LMAVB RS*, f. 221, b. 39, l. 97r–119r. Dalis teksto publikuota; žr.: V. Drėma, Lenkų šovinizmas bolševikų priedangoje, *Lietuvių archyvas: bolševizmo metai*, t. 3, Kaunas, 1942, p. 196–204.

⁹⁸ *LMAVB RS*, f. 221, b. 37, l. 78.

⁹⁹ V. Drėma, Lenkų šovinizmas bolševikų priedangoje, p. 196–204.

¹⁰⁰ *LMAVB RS*, f. 221, b. 37, l. 80.

tekstas, rengiant spaudai, buvo pakeistas, galiausiai išspausdintas be jo žinios¹⁰¹. Atlikus lyginamąją publikacijos ir J. Girdvainio išsaugoto nuorašo analizę, aiškėja, jog leidinio rengėjai iš tiesų nepanaudojo kelių pirmųjų ir paskutinių lapų, kuriuose V. Drėma trumpai aprašė savo gyvenimą iki ir po pirmosios sovietinės okupacijos, tačiau išsamų, detalių pasakojimą apie situaciją švietimo srityje Vilnijuje nuo sovietų invazijos 1940 m. iki 1941 m. birželio išspausdino visą ir be jokių žymesnių pakeitimų.

Jau vien iš to, kas pasakyta, nesunku pastebėti, jog „Vlado Drėmos parodymas“ (taip J. Girdvainis įvardijo aptariamą rašinį) turi daug autobiografijos žanrui būdingų ypatybių (pasakojama pirmuoju asmeniu, laikomasi chronologinio nuoseklumo, rašantysis pateikia svarbiausius savo gyvenimo faktus nuo vaikystės iki konkretaus dabarties taško), todėl jį galima laikyti pirmąja V. Drėmos autobiografija, paskelbta spaudoje.

Prie knygininkės M. Šlapelienės autobiografinių tekstų, suteikiančių daug vertingos informacijos ne tik apie ją pačią, bet ir apie jos vyrą Jurgį Šlapelį (1876–1941), rašytojas Gabrielę Petkevičaitę-Bitę (1861–1943), Žemaitę (1845–1921) ir kitus žymius to meto visuomenės ir kultūros veikėjus, pridėtas garsaus kalbininko, Leningrado universiteto profesoriaus Boriso Larino (*Борис Александрович Ларин* (1893–1964)) 1941 m. gegužės 12 d. laiškas J. Šlapeliui, kuriame rašoma apie baltų kalbų tyrinėjimus Rusijoje ir išreiškiamas noras susitikti jo viešnagės Vilniuje metu, taip pat nemažai J. Šlapelio parengtų arba jo šeimai priklausiusių vertingų leidinių. Tai Lietuvių–rusų–lenkų–vokiečių kalbų žodynelio fragmentas¹⁰², Vilniuje, spaustuvėje „Ruch“, lietuvių ir lenkų kalbomis išspausdintas J. Šlapelio pasisakymas Vilniaus miesto taryboje apie padėtį lenkų okupuotame Vilniuje ir Vilniaus krašte¹⁰³; informacinis leidinėlis apie 1905 m. įkurtą Lietuviškų knygynėlių draugiją su nuosavybę liudijančiu įrašu trečiame puslapyje: „J. ir M. Šlapelių“¹⁰⁴; Elžikonio slapyvardžiu 1907 m. Vilniuje išleista inžinieriaus, publicisto, politikos ir visuomenės veikėjo Vlodo Pauliukonio (1872–1945) brošiūrėlė „Mūsų bajorai ir lietuviystė“¹⁰⁵; spaudos draudimo metais (1895 m.) Tilžėje išleistas kontrafakcinis leidinys „Matytinis dėl brolių ir seserų brolijos blaivystės...“ su

¹⁰¹ Ten pat, l. 78, 80.

¹⁰² *Jurgio Šlapelio Lietuvių kalbos žodynas išverstas rusiškai, lenkiškai ir vokiškai = Лувовско-русско-польско-ниѣмцкїи словарь = Słownik Litewsko-rosyjsko-polsko-niemiecki = Litauisch-russisch-polnisch deutsches wörterbuch von Jurgis Schlapelis*, Vilnius, 1920–1922 („Žaibo“ spaustuvė), 16 p.; *LMAVB RS*, f. 221, b. 47, l. 237–244.

¹⁰³ [J. Šlapelis], *Lietuvių atstovo pareiškimas Vilniaus Miesto Taryboje = Deklaracja przedstawiciela litewskiego w Radzie Miejskiej w Wilnie*, Wilno, [s.a.] (Druk. „Ruch“); *LMAVB RS*, f. 221, b. 45, l. 234.

¹⁰⁴ *Lietuviškų knygynėlių draugija*, Vilnius, 1906 („Vilniaus žinių“ spaustuvė), 10 p.; *LMAVB RS*, f. 221, b. 42, l. 194–198.

¹⁰⁵ Elžikonis [Vladas Pauliukonis], *Mūsų bajorai ir lietuviystė*, [Vilnius: „Lietuvio“ red.], 1907, 20 p.; *LMAVB RS*, f. 221, b. 44, l. 222–233.

nuosavybę liudijančiu įrašu: „Šlapelio Kazimiero, d-ro Jurgio Šlapelio tėvo, kurs buvo įrašytas į Blaivystės broliją.“¹⁰⁶

Į ketvirtąjį „Lietuvių kultūros istorijos medžiagos“ tomą (b. 48–71; 246 lapai) sudėtos pedagogo, žurnalisto Jono Laužiko (1903–1980), žurnalisto, redaktoriaus, Brazilijos ir Urugvajaus lietuvių visuomenės veikėjo Antano Vaivutsko (1916–1980), žymaus mokslininko, ūkio istorijos tyrinėtojo, ekonomikos mokslų daktaro profesoriaus akademiko Petro Šalčiaus (1893–1958), bibliografo, muziejininko, visuomenės ir kultūros veikėjo Pelikso Bugailišio (1883–1965), jo žmonos O. Gruzdytės-Bugailišienės, teisininko, vertėjo Andriaus Bulotos (1907–1974), žurnalisto, pedagogo, vertėjo, Kauno radiofono redaktoriaus Vlodo Nausėdo (1911–1983), pedagogo, muziejininko, Kauno valstybinio universiteto bibliotekos direktoriaus Vinco Ruzgo (1890–1972), pedagogo, LSSR valstybės ir kultūros veikėjo Povilo Rotomskio (1906–1962), astronomo, matematiko, mokslo istoriko Pauliaus Slavėno (1901–1991), kunigo, pedagogo, Šilutės kraštotyros muziejaus direktoriaus Martyno Jonaičio (1890–?), žurnalisto, redaktoriaus, vertėjo, LSSR Kino studijos direktoriaus Petro Kežinaičio (1906–1969), pedagogo, LSSR švietimo ministro Stasio Pupeikio (1905–1972) autobiografijos ir anketos. Trys autoriai – P. Kežinaitis, P. Bugailiškis, M. Jonaitis – prie autobiografijų pridėjo papildymus. P. Bugailiškis pateikė svarbiausius duomenis apie valstybinę tarnybą ir visuomeninę, kultūrinę veiklą (mašinarštis su parašu), V. Ruzgas – paskelbtų veikalų ir vertimų sąrašėlių, P. Slavėnas – publikacijų sąrašą (mašinarštis su parašu). Be to, J. Girdvainis išsaugojo 1954 m. spalio 31 d. rašytą P. Kežinaičio autobiografinių tekstų lydraštį; profesoriaus P. Šalčiaus 1948 m. rugsėjo 20 d. raštą LSSR MT pirmininkui M. Gedvilui, kuriame prašoma iškeldinti jo bute apgyvendintą šeimą (rankraštis); VU rektoriaus 1950 m. birželio 23 d. įsakymo dėl P. Šalčiaus atleidimo iš darbo nuorašą (mašinarštis); M. Jonaičio 1954 m. gruodžio 15 d. raštą J. Girdvainiui, pavadinimu „Palangos kurorto valdybos reikalai“; Klaipėdos valstybinės notarinės kontoros notaro 1946 m. kovo 5 d. patvirtintą Jurbarko valsčiaus viršaičio 1934 m. sausio 26 d. išduotos pažymos apie M. Jonaičio šviečiamąją ir labdaringą veiklą Jurbarko mieste ir jo apylinkėse 1915–1919 m. nuorašą. Prie J. Laužiko autobiografinių tekstų pridėta dar keletas svarbių dokumentų: jo pranešimo Vilniaus apygardos Lietuvių saugumo policijos viršininkui apie padėtį Vilniaus pedagoginiame institute pirmosios sovietinės okupacijos metais (1940–1941 m.) nuorašas (mašinarštis); 1956 m. sausio 13 d. datuotas P. Rotomskio atsiliepimas apie J. Laužiką; pastarojo mokslinių ir mokslo populiarinimo darbų sąrašas.

¹⁰⁶ M. Valančius, Matytinis dėl brolių ir seserų brolijos blaivystės, par Szv. Tėva popiežiu Piusa IX. (devintaji) katalikams visos pasaulės įstatytos, po prieglobsta s. Marijos padūtos, ir katalikams Lietuvos Žemaičių vyskupystės par Motiejų Volonciauskį, vyskupą, įvestos, Varniūse, 1858, 23, [1] p., *LMAVB RS*, f. 221, b. 43, l. 210–221.

Į penktąjį tomą (b. 72–114; 231 lapas) pateko teisininko, istoriko Povilo Pakarklio (1902–1955), bibliografo Rimanto, V. Steponaičio ir jo žmonos gydytojos, rašytojos Agnietės Ambraziejūtės-Steponaitienės (1891–1980), lietuvių literatūros ir kalbos tyrinėtojo, pedagogo Zigmo Kuzmickio (1898–1976), istorikės, pedagogės Marijos Andziulytės-Ruginienės (1896–1973) autobiografiniai tekstai ir kita medžiaga. Nemažą grupę sudaro įvairūs Steponaičių šeimos dokumentai. Tai V. Steponaičio straipsnių ir knygų sąrašas (autografas); vienuolika 1949–1954 m. laiškų J. Girdvainiui apie asmeninę biblioteką, atleidimą iš darbo, knygų mainus, ginčus su Kauno biurokratais dėl buto ir kitas problemas; 1953 m. gegužės 20 d. prašymas LKP CK sekretoriui A. Sniečkui dėl leidimo grįžti į darbą LSSR Valstybinėje respublikinėje bibliotekoje ir personalinės pensijos paskyrimo (autografas); 1953 m. liepos 13 d. prašymas LSSR Valstybinės respublikinės bibliotekos direktoriui dėl leidimo grįžti į darbą vyresniojo bibliografo pareigose (mašinėraštis su parašu); jo ranka darytas 1953 m. liepos 16 d. rašto tuo pačiu klausimu LSSR Kultūros ministerijos Kadro skyriaus viršininkui Bortkevičiui nuorašas; A. Steponaitienės straipsnių, išspausdintų žurnale „Medicina“, sąrašas (autografas), trys jos 1953–1954 m. laišakai J. Girdvainiui, kuriuose rašoma apie vyro sveikatą, jų bute įkurdintus gyventojus, pablogėjusią gyvenimo kokybę ir prašoma padėti išspręsti gyvenamosios vietos problemas. Penkiuose įdėtiniuose J. Steponaičio autobiografijos lapuose įklijuoti originalūs jo ekslibrisai (l. 174, 177, 180, 183, 185). Šią medžiagą papildė J. Girdvainio ir jo žmonos 1957 m. spalio 13 d. užuojautos telegramos A. Steponaitienei dėl jos vyro mirties teksto nuorašas (Girdvainio autografas) ir jos padėkos laiškelis su vėlesniu J. Girdvainio prieraišu, atskleidžiančiu bibliografo mirties aplinkybes.

Prie kito žymaus Lietuvos bibliografo, LSSR valstybinės centrinės bibliotekos direktoriaus J. Rimanto autobiografijos taip pat pridėtas gana didelis jo gyvenimą ir įvairiapusę veiklą atspindinčių dokumentų pluoštas: mokslo darbų sąrašas (autografas); 1945 m. lapkričio 20 d. raštas (mašinėraštis su parašu) LSSR tarybinių rašytojų sąjungos valdybos pirmininkui P. Cvirkaui dėl pasirengimo pirmosios lietuviškos knygos išleidimo 400 metų sukakčiai paminėti; mokslinės konferencijos „Lietuviškos knygos 400 metų sukaktuvės“ programa (1947 m.); jo, kaip LSSR valstybinės centrinės bibliotekos direktoriaus, ir šios bibliotekos komiteto pirmininko J. Stansio 1946 m. sausio 18 d. raštas (mašinėraštis) „Tiesos“ vyriausiajam redaktoriui Genrikui Zimanui (1910–1985) dėl rašinyje „Kauno rašytojai apdovanoti medaliais“ paminėtų tikrovės neatitinkančių faktų apie bibliotekos darbą paneigimo; J. Rimanto 1946 m. rugpjūčio 8 d. sudarytas bešeimininkų knygų rinkinių, 1943–1946 m. perimtų Valstybinės centrinės bibliotekos Kaune, sąrašas (mašinėraštis); 1946 m. birželio 8 d. parengtas pranešimas „Valstybinės centrinės bibliotekos klausimu: Kaune ar Vilniuje?“ (mašinėraštis su parašu); J. Rimanto ir bibliotekos mokslinio sekretoriaus Stasio Elsbergo 1949 m. sausio 18 d. ir 1949 m. vasario 1 d. raštų Kultūros ir švietimo įstaigų komiteto prie LSSR MT pirmininkui E. Načiui dėl Kauno valstybinio

universiteto bibliotekos prijungimo prie Valstybinės centrinės bibliotekos bei pastarosios bibliotekos patalpų padidinimo nuorašų lydraščiai J. Girdvainiui; J. Rimanto ir St. Elsbergo 1949 m. rugsėjo 14 d. raštas (maširaštis su parašu) LSSR Ministrų Tarybos pirmininkui M. Gedvilui, kuriuo prašoma neperduoti Kauno valstybinio universiteto bibliotekos rankraštyno dokumentų Vilniaus valstybiniam universitetui ir palikti juos Kaune; J. Rimanto 1950 m. sausio 25 d. pareiškimas (autografas) M. Gedvilui, kuriuo prašo atleidimo iš darbo dokumentus sutvarkyti taip, kad nebūtų užkirstas kelias įsidarbinti kitose kultūros ir švietimo įstaigose. J. Rimanto 1946–1956 m. J. Girdvainiui rašytuose laiškuose, taip pat kaip ir oficialiuose dokumentuose, persipina asmeninio gyvenimo ir darbinės veiklos problemos. 1946 m. bibliografas prašė bičiulį tarpininkauti aprūpinant Valstybinę centrinę biblioteką anglimi ir benzinu, 1948 m. rašė apie ištremtą į Irkutsko sritį motiną Konstanciją Slapšinskienę ir meldė padėti gauti leidimą jai grįžti namo (autografa), 1956 m. plačiai pasakojo apie P. Pakarklį, jo inicijuotas ekspedicijas Rytprūsiuose, nuopelnus išsaugant ir parvežant į Lietuvą Kristijono Donelaičio rankraštinių palikimą, apie trijų lietuvių liaudies dainų, kurių fragmentus užrašė Adomas Mickevičius, tyrimus, apie šio poeto 100-ųjų mirties metinių minėjimą Lietuvoje ir kt.

Ypač didelis ir vertingas profesoriaus, teisės mokslų daktaro P. Pakarklio dokumentų rinkinys: jo svarbesnių mokslo bei mokslo sklaidos darbų sąrašas (maširaštis su parašu); nekrologas su portreto reprodukcija (iškarpa iš nenustatyto 1955 m. leidinio); Vytauto Didžiojo universiteto 1938 m. vasario 21 d. pažyma (notaro patvirtintas 1952 m. kovo 5 d. nuorašas), kad P. Pakarklis 1934 m. baigė studijas universitete, įgydamas teisininko specialybę; P. Pakarklio 1945 m. sausio 26 d. pareiškimas LSSR liaudies komisarų tarybos pirmininkui M. Gedvilui dėl Darbo rezervų valdybos viršininko Prano (?) Morkūno, neteisėtai įsikrausčiusio į jo butą Kaune, K. Būgos g. 39a–5, išskeldinimo; rašto Kauno miesto prokurorui nuorašas (autografas); 1949 m. balandžio 29 d. laiškas J. Girdvainiui, kuriame rašoma apie pažįstamą, Kauno universiteto asistentą J. Kivilšą ir prašoma jam padėti; 1947 m. vasario 10 d. RSFSR Ministrų Tarybai pateikti pasiūlymai dėl Kaliningrado srities vietovių pavadinimų pakeitimo projekto pataisų bei siūlomų keisti vietovardžių sąrašas; A. Sniečkaus ir M. Gedvilo raštas (nuorašas) Sovietų Sąjungos KP CK, kuriame prašoma Lietuvos bibliotekoms ir archyvams karo metu padarytą žalą atlyginti joms perduodant Leipcigo, Karaliaučiaus ir kitų miestų atminties institucijose esančią lituanistinę medžiagą bei leisti surengti mokslinę ekspediciją į Karaliaučiaus kraštą raštijos paveldo vertybių paieškoms; Lietuvos SSR Ministrų Tarybos pirmininko M. Gedvilo 1947 m. liepos 21 d. P. Pakarkliui išduotas įgaliojimas (maširaštis) rinkti lituanistinę medžiagą Kaliningrade ir jo apylinkėse; 1953 m. birželio 30 d. P. Pakarklio parengtas pranešimas (nuorašas rašomąja mašinėle) LKP CK sekretoriui Vladui Niunkai apie lietuviškų ir lenkiškų mokyklų steigimą Vilniaus krašte.

Šeštajame tome (b. 115–143, 220 lapų) sutelkti net 26-ių asmenų autobiografiniai tekstai. Tai rašytojų I. Adabaševo, A. Baužos, choro ir operos dirigento, dainininko Jono Dautarto (1905–1984), dailininkų Vinco Dilkos (1912–1997), Valerijono Galdiko (1923–2012), Vytauto Girdžiaus (1908–1975), Telesforo Kulakausko (1907–1977), Jono Kuzminskio (1906–1985), Vytauto Mackevičiaus (1911–1991), Teodoros Slyvauskaitės-Miknevičienės (1909–1982), Vytauto Palaimos (1911–1976), Domicelės Tarabildienės (1912–1985), skulptorių Juozo Mikėno (1901–1964), Napoleono Petrulio (1909–1985), Broniaus Vyšniausko (1923–2015), architektų Kumpio-Kumpikevičiaus, Antano Spelskio (1918–1987), V. Veselovskio, chemiko, visuomenės veikėjo J. Matulio, kultūros veikėjo, žurnalisto ir istoriko, VUB direktoriaus pavaduotojo Kazio Sideravičiaus (1907–1971), Katalikų Bažnyčios ir visuomenės veikėjo, prelado, kunigo Antano Simaičio (1885–?), bibliografo, LSSR knygų rūmų direktoriaus Antano Ulpio (1904–1981), hidrotechnikos inžinieriaus, LSSR MT Valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto pirmininko (1955–1960), Lietuvos MA nario korespondento (1956) Stasio Vabalevičiaus (1901–1985), rašytojos Juzefos Povilaitytės-Venckūnienės ir jos vyro gydytojo balneologo Jurgio Venckūno (1891–1970), P. Veržbilausko autobiografijos, biografinių duomenų anketos, kadrių įskaitos asmens lapai. K. Sideravičiaus ir J. Kuzminskio anketų kampučiuose priklijuotos jų portretinės fotografijos, prie K. Sideravičiaus rankraščių pridėtas jo nekrologas (iškarpa iš „Tiesos“, 1971 08 11, p. [3]). Be to, šiame tome yra: J. Mikėno 1945 m. liepos 7 d. telegrama M. Gedvilui, kuria pranešama apie S. Nėries mirtį ir prašoma siųsti į Maskvą lėktuvą jos palaikams pervežti į Kauną; S. Nėries ir P. Veržbilausko santuokos, 1942 m. spalio 7 d. įregistruotos Mytiščių mieste (Maskvos sritis), liudijimo dublikatas, išduotas 1956 m. vasario 17 d.; P. Veržbilausko prisiminimai apie poetę; architekto Kumpio-Kumpikevičiaus darbų sąrašas (mašinarštis); pluoštelis A. Ulpio atsiminimų apie P. Bugailiškį; trys A. Simaičio ranka perrašyti 1945 m. dokumentai, tarp kurių – jam adresuotas Lietuvos mokslų akademijos 1945 m. rugpjūčio 28 d. raštas, kuriuo dėkojama už akademinio lietuvių kalbos žodyno medžiagos globą ir apsaugą vokiečių okupacijos metais bei prašoma ją perduoti profesoriams J. Bulavui ir K. Šalkauskiui.

Septintajame „Lietuvių kultūros istorijos medžiagos“ tome (f. 221, b. 144–192), kurio J. Girdvainis nespėjo pabaigti sudaryti ir įrišti, vyrauja rašytojo, publicisto Rapolo Mackonio rankraščio, pavadinimu „Senoji vilniečių karta“, nuorašai. 1962–1966 m. rašyto teksto originalas autoriaus sprendimu 1966 m. lapkričio 11 d. buvo perduotas LMAVB Rankraščių skyriui (akto Nr. 22) ir yra saugomas jo asmens fonde (f. 269)¹⁰⁷. Veikiausiai tais pačiais metais autorinį šio teksto perrašą rašomąja mašinėle R. Mackonis patikėjo ir

¹⁰⁷ R. Mackonis, Senoji vilniečių karta: portretai-eskizai, Vilnius, 1962–1966, *LMAVB RS*, f. 269, b. 32, l. 1–433.

J. Girdvainiui. Tai, kad kolekcininkas perrašą gavo iš paties autoriaus rankų, netiesiogiai patvirtina po pratarmės tekstu esantis jo parašas. J. Girdvainio, matyt, netenkino gauto nuorašo kokybė (spausdinant per kalkę susiliejo raidės, vietomis išsitėpė popierius), todėl kūrinį jis perrašė dar kartą, truputį jį paredaguodamas ir sutrumpindamas. Perrašytieji tekstai turėjo sugulti į „Lietuvių kultūros istorijos medžiagos“ septintąjį tomą, tačiau pradėto darbo dėl pašlijusios sveikatos kolekcininkas nebepajėgė užbaigti. Ilgainiui sumenko ir jo turėtų nuorašų vertė: XX a. paskutiniame dešimtmetyje didžioji R. Mackonio rankraščio dalis buvo publikuota. 1994 m. pasirodė nedidelė knygelė „Dvylika Vilniaus kunigų“¹⁰⁸, kurioje sudėti pasakojimai apie iškilius Lietuvos dvasininkus Praną Bieliauską, Jurgį Matulaitį, Kristupą Čibirą, Petrą Kraujelį, Vincą Legų, Nikodemą Raštutį, Mečislovą Reinį, Joną Skruodį, Juozą Stankevičių, Vincą Taškūną, Antaną Viskantą ir Vincą Zajančauską. 1999 m. išėjo Birutės Mackonytės sudaryta knyga „Senoji vilniečių karta: portretų eskizai“¹⁰⁹, kurioje paskelbtos apybraižos dar apie 29 žymius Vilniaus krašto kultūros ir visuomenės veikėjus. Tai Liudvikas Abramavičius, Danielius Alseika, Jonas Basanavičius, Mykolas Biržiška, Bronislova Biržiškienė, Mykolas Brenšteinas, Vincas Budrevičius, Povilas Gaidelionis, Konstantinas Galkauskas, Rapolas Jakimavičius, Vytautas Kairiūkštis, Juozas Kairiūkštis, Stasys Kairiūkštis, Juozas Kamarauskas, Povilas Karazija, Antanas Krutulys, Stasys Matjošaitis, Andrius Rondonanskis, Ksaveras Sakalauskas-Vanagėlis, Vladimiras Sakavičius, Motiejus Stankevičius, Marcelinas Šikšnys, Bronius Untulis, Matas Untulis, Antanas Valaitis, Julija Vichert-Kairiūkštienė, Emilija Vileišienė, Tadas Vrublevskis, Antanas Žmuidzinavičius.

Minėtuose leidiniuose neatsirado vietos R. Mackonio rankraštyje aprašytiems keturiems garsiems to meto vilniečiams: Konstantinui Stašiui, Jurgiui Šlapeliui, Marijai Piaseckaitei-Šlapelienei, Kazimierui Veleckui. Kitaip, nei R. Mackonio knygų leidėjai, J. Girdvainis, formuodamas „Lietuvių kultūros istorijos medžiagos“ septintąjį tomą, stengėsi nenukrypti nuo originalo, neišskaidė kūrinio dalimis. Pagal J. Girdvainio sumanymą, jo „Lietuvių kultūros istorijos medžiagos“ septintajame tome turėjo tilpti visos 45-ios biografinės apybraižos, sugrupuotos abėcėlės tvarka, su autoriaus pratarme. Be to, tomo pradžioje turėjo būti įdėtas sudarytojo parengtas turinys (R. Mackonio rankraštyje jo nėra), o tarp R. Mackonio tekstų vietomis įterpti juos papildantys dokumentai. Tarp jų: Rojaus Mizaros (1895–1967) straipsnelio apie Viktorą Biržišką „Mirė nevalgęs“, išspausdinto Kanados lietuvių savaitraštyje „Liaudies balsas“ (1964 02 21, Nr. 8, p. 5), nuorašas J. Girdvainio ranka (b. 150); R. Mackonio straipsnio apie K. Čibirą, publikuoto „Naujojoje Lietuvoje“ (1942 03 26, Nr. 72), perrašas (b. 156); 1952 m. birželio 29 d. rašomąja mašinėle užpildytas V. Sakavičiaus Kadryų įskaitos asmens lapas, jo autobiografijos

¹⁰⁸ R. Mackonis, *Dvylika Vilniaus kunigų*, Vilnius, 1994, 61 p.

¹⁰⁹ R. Mackonis, *Senoji vilniečių karta: portretų eskizai*, sud. Birutė Mackonytė, Vilnius, 1999, 276 p.

nuorašai (b. 176); J. Girdvainio sudarytas J. Skruodžio literatūrinių kūrinių, vadovėlių ir kitų darbų sąrašas (b. 177, l. 6); D. Alseikos darbų bibliografinis sąrašas (b. 146). Be to, tarp šių rankraščių atsitiktinai įsimaišė Juozo Gedmino atsiminimų planas (b. 159).

Apibendrinimai

Juozas Girdvainis – prieštaringa, mažai žinoma, nevienareikšmiškai vertintina asmenybė. Viena vertus, jis buvo nepriklausomos Lietuvos kariuomenės puskarininkis, patriotas, aistringas bibliofilas, pasišventęs lietuvių kultūrai ir istorijai, kita vertus – uolus komunistas, okupacinės kariuomenės politinis vadovas, ilgametis LSSR Ministrų Tarybos tarnautojas, prisidėjęs prie niekuo nenusikaltusių tautiečių areštų ir trėmimų. Nors bėgant laikui jis kaip asmuo buvo užmirštas, kai kurie jo darbai nėra dingę iš tyrėjų akiračio. Tai jo sumanytas ir išleistas autobiografinių, memuarinių tekstų rinkinys „Aušrininkas Jonas Šliūpas: medžiaga jo biografijai ir Lietuvos kultūros istorijai“ (1934), 1939 m. parašyta E. Volterio biografija, Vydūno biografinė apybraiža, tarpukariu sudarytas išeivijos veikėjų biogramų sąvadas „Amerikos lietuvių kultūros istorijos medžiaga“.

J. Girdvainį nuolat primena ir didžiosiose Lietuvos bibliotekose – VUB, LMAVB, LNB – aptinkami jo rankraščiai bei autografuotos knygos – buvusios turtingos lituanistinės bibliofilinės bibliotekos (prieškariu ji buvo vertinama 15–20 tūkst. litų) relikvai.

Į LMAVB istoriją J. Girdvainis visiems laikams įėjo kaip 221-uoju numeriu pažymėto rankraščių fondo sudarytojas. Šis rinkinys, atsižvelgiant į jame esančios medžiagos turinį ir apimtį, negali būti traktuojamas kaip tradicinis asmens archyvas – istoriškai, organiškai susiformavusi konkreta asmens gyvenimą, veiklą, asmenybę ir jo aplinką atskleidžiančių dokumentų visuma. Tai kryptingai J. Girdvainio sukaupta Lietuvos mokslo, kultūros ir visuomenės veikėjų autobiografinių tekstų bei juos papildančių dokumentų kolekcija, kurią jos kūrėjas įvardijo „Lietuvių kultūros istorijos medžiaga“.

Kolekcija įsigyta 1999 m. iš J. Girdvainio našlės O. Visockaitės-Girdvainienės. Ją sudaro 192 septyniuose tomuose sutelkti 1895–1971 m. laikotarpio dokumentai lietuvių, rusų, lenkų, vokiečių, anglų kalbomis. Šeši pirmieji tomai įrišti į vienodus tamsiai ruda sintetinė poligrafine medžiaga dengtus kartono viršelius ir yra datuoti 1956 m. Juose sudėti 70-ies autorių – rašytojų, poetų, publicistų, žurnalistų, bibliografų, muziejininkų, dailininkų tapytojų, grafikų, skulptorių, architektų, kompozitorių, dirigentų, aktorių, istorikų, valstybės ir visuomenės veikėjų – originalūs 1953–1956 m. rašyti autobiografiniai tekstai (anketos, kadrų įskaitos lapai, autobiografijos) ir papildoma medžiaga (laiškai, raštai, bibliografiniai sąrašai, asmens dokumentai, reti spaudiniai, ekslibrisai ir kt.). Pasakutinis, septintasis, tomas nuo kitų skiriasi daugeliu atžvilgių: jis nebaigtas formuoti, ne-

įrištas, jo pagrindą sudaro rašytojo, publicisto Rapolo Mackonio rankraščio, pavadinimu „Senoji vilniečių karta“ (1962–1966), kurio didžioji dalis jau yra publikuota, nuorašai – iš viso 45-ios senosios vilniečių kartos atstovų biografinės apybraižos.

Panašaus dokumentų rinkinio idėja buvo subrandinta ir pradėta įgyvendinti dar XX a. ketvirtame dešimtmetyje. Apsisprendimą kaupti ir skelbti tekstus, reikšmingus iškilių asmenybių biografijoms ir lietuvių kultūros istorijai, J. Girdvainis deklaravo pirmojoje, 1934 m. pasirodžiusioje savo knygoje. Prieškariu J. Girdvainis orientavosi daugiausia į senosios išeivių kartos veikėjus, tautinio sąjūdžio dalyvius, o postalininiu laikotarpiu turėjo apsiriboti šiapus „geležinės uždangos“ likusiais, labiau ar mažiau prie sovietinės sistemos prisitaikiusiais kultūrininkais. Daugiausia tai buvo jo kartos atstovai, kai kurie – jo geri pažįstami, bičiuliai, daug prisidėję prie raštijos paveldo išsaugojimo istorinių pervartų laikotarpiu.

Ingrida P a j ė d a i t ė – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriaus mokslo darbuotoja.

El. paštas: pajedaite@mab.lt